

XIINXAALA MOGGAASA MAQAA ILMAAN KARRAYYUU

TASFAAYEE TASHOOMAA MANGASHAA

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGRII LAMMAFFAA
(MA) GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'E,
MUUMMEE AFAAN OROMOO, FOOKLOORII FI
HOGBARRUUTHIF KAN DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITHII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJIINAMOOMAAQO'ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIIZIMIIFI QUNNAMTIITTIMUUMMEE
AFAAN OROMOO HOGBARRUUFII FOOKLOORII**

HAGAYYA 2010

FINFINNEE

XIINXAALA MOGGAASA MAQAA ILMAAN KARRAYYUU

TASFAAYEE TASHOOMAA MANGASHAA

GORSAAN: MULUGEETAA NAGAASAA (PhD)

**WARAQAA QORANNOO ULAAGAA DIGRII LAMMAFFAA
(MA) GAMISAAN GUUTTACHUUF QOPHAA'E,
MUUMMEE AFAAN OROMOO, FOOKLOORII FI
HOGBARRUUTIIF KAN DHIYAATE**

**YUUNIVARSIITII ADDIS ABABAA
KOLLEEJJIINAMOOMAAQO'ANNOO AFAANOTAA,
JOORNAALIIIZIMIIFI QUNNAMTIITTIMUUMMEE
AFAAN OROMOO HOGBARRUUF FOOKLOORII**

HAGAYYA 2010

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Sagantaa Digrii Lammaffaa

Waraqaa qorannoo ulaagaa digrii lammaffaa (MA) Afaan Oromoo, Ogbarruufi Fookloorii gamisaan guutachuuf mata duree Xiinxala Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu jedhamuun Tasfaayee Tashoomaa Mangashaatiin kan dhiyaatu, sadarkaa ulaagaa yuunivarsiitichi kaa'e guutera.

Koree Qormaataa:

Qoraa Alaa_____	Mallattoo_____	Guyyaa_____
Qoraa _____	Mallattoo_____	Guyyaa_____
Gorsaa _____	Mallattoo_____	Guyyaa_____

AXEREERAA

Kaayyoon qorannoo kanaa moggaasa maqaa ilmaan Karrayyuu haala qabatamaa Aanaa Fantaallee akkamiin akka gaggeeffamu qaaccessuudha. Xiyyeeffannoon qorannaa kanaas maalummaa maqaa, moggaasa maqaa, faayidaafi bu'ura moggaasa maqaa hubachuudha. Haaluma kanaan xiinxala moggaasa maqaa kanaaf malli qu'atichi itti gargaarame mala akkamtaa yookaan qulqulleeffataati. Mala kanaan odeeffannoo madda ragaa duraafi madda ragaa lammaffaa irraa argaman kan kaayyoo qorannichaa galmaan gahu jedhamanii funaanamaniin walsimsiisun itti gargaarameera. Akkasumas, sirna moggaasni maqaa daa'immanii itti raawwatus yaada manguddotaafi beektotaarratti bu'ureeffachuun ibseera. Akkasumas qabiyyee gurguddoon qu'atichi irratti hundaa'e, maalummaa maqaa, maalummaa moggaasa maqaa, moggaasa maqaafi aadaa, faayidaa moggaasa maqaa, akaakuu moggaasa maqaa daa'immanii, moggaasa maqaa keessaatti eenyu akka qooda fudhatu, bu'uura moggaasa maqaa fi kan kana fakkaatan kan ibsaman yoo ta'u, qorannoo kana keessatti akka waliigalaatti wanti hubatame, Oromoon Karrayyuu akkaataa moggaasa maqaa daa'imman itti raawwatu adeemsa mataa isaa kan qabu, akaakuu moggaasa maqaa maatiin gaggeeffamuu-ilmaan gudeedaa, ilmaan waraan agabsaa, ilmaan barcumaafi ilmaan mixii daa'imman dubaraafi akkaataa maqaan jaalalaa maqaa dhaabbataa ta'ee itti hafu, bu'uurri moggaasa maqaa daa'immanii: maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa mukaa, maqaa lagaa, yeroofi ayyaana, abdiifi hawwii fulduraa, kan dhala dhabaniifi turtii yeroo dheeraa booda argatan, guddinaafi xiqqeenya qaama daa'ima, du'a ijoollee dura dhalatan booda daa'imman dhalatan, amala daa'ima sanaa ka'uumsa godhachuun, kanaaf kana kan fakkaatan kan bu'uureeffatu ta'a. Kanaafuu maqaan uummata kanaaf kuusaa beekumsa gadi fagoo, ibsituu eenyummaafi calaqistuu aadaa kan jecha yookaan gaalee ittiin waamamuu sana bira ce'ee deemudha jechuun nidanda'ama.

GALATA

Jalqaba irratti eegumsa baay'ee naaf godhee, isa fayyaa guutuun hardhaan na gahe Waaqayyoof galanni guddaan haata'u. Ittaansuun, haala qorannoon kun itti gaggeeffamu kallaatti na qabsiisanii na qajeelchuun akkan qorannoo kana galmaan gahuuf kan na gorsan Mulugeetaa Nagaasaa (PhD) baay'een galateeffadha.

Akkasumas obboleessa koo Sisaay Tasammaa nuffii tokko malee karaa hedduun na gargaaraa kan ture, maatiifi hiriyoottan koo yaadan na jajjabeessan akkasumas monguddoofi beektota ragaa qabatamaa naa kennuun hojii kana irratti hirmaatan dabalataan baay'iseen galateeffadha

Ibsa Gabaajee

ALI   Akka Lakkoofsa Itoophiyaa

WMQI   Waldaa Macaafa Qulqulluu I

Baafata

Qabiyyee	Fuula
AXEREERAA	i
GALATA	ii
Ibsa Gabaajee	iii
BOQONNAA TOKKO: SEENSA.....	1
1.1. Seenduubee Qorannicha.....	1
1.2. Ka’umsa Qorannichaa.....	3
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	4
1.3.1.Kaayyoo Gooroo.....	4
1.3.2.Kaayyoo Gooreee	4
1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa.....	4
1.5. Daangaa Qorannichaa	6
1.6 Hanqina Qorannichaa.....	7
1.7. Haala Jireenya Hawaasa Naannoo Qorannichaa.....	8
BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU	13
2.1. Sakatta’a Barruu Yaadrimee	13
2.1.1. Maqaa	13
2.1.2 Maalummaa Maqaa	13
2.1.3. Maalummaa Moggaasa Maqaa.....	14
2.1.4. Moggaasa Maqaafi Aadaa	15
2.1.5. Faayidaa Moggaasa Maqaa	16
2.1.6. Moggaasa Maqaa Daa’imman Karrayyuu.....	16
2.1.6.1. Moggaasa Maqaa Ilmaan Dhiiraa	17
2.1.6.2. Moggaasa Maqaa Daa’imman Dubaraa.....	17
2.1.6.3. Moggaasa Maqaa Seera Barcumaatiin Alaa	18
2.1.7. Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa	18

2.1.8. Bu’ura Moggaasa Maqaa Daa’immanii.....	19
2.2. Sakatta’a Barruu Walfakkii.....	20
BOQONNAA SADII: MALA QORANICHAA	21
3.1 Saxaxa Qorannichaa.....	22
3.2 Tooftaa Iddatteessuu	23
3.3 Irraawwatama Qorannichaa.....	24
3.4 Madda Ragaa.....	25
3.5 Malleen Funaansa Ragaa.....	25
3.5.1 Afgaaffii.....	25
3.5.2 Marii Garee Xiyyeeffannoo.....	26
3.5.3 Daawwannaa.....	26
3.6 Adeemsa Funaansa Ragaa.....	27
3.6.1 Haala Ragaan Itti Funaanamu.....	27
3.6.2 Akkaataa Hirmaattonni Ragaa Itti Kennan.....	27
3.6.3 Haala Qaaccessa Ragaalee.....	27
3.6.4 Haala Amanamummaa Qorannichaa	27
3.7 Qindaa’ina Qorannichaa.....	28
BOQONNAA AFUR: XIINXALAA RAGAALEE.....	29
4.1 Akaakuu Ilmaan Karrayyuu	29
4.2 Bu’uura Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu	31
4.2.1. Moggaasa Maqaa Daa’immanii Kan Lafaan walqabatu.....	33
4.2.2 Moggaasa Maqaa ilmaa karrayyuu kan tulluun walqabatan	36
4.2.3 Moggaasa Maqaa Ilmaa kanneen Lagaan Walqabatan.....	38
4.2.4 Moggaasa Maqaa Ilmaa kan maqaa mukaatiin walqabatan	39
4.2.5 Moggaasa maqaa kanneen jilaan waqabatan	42
4.2.6 Moggaasa Maqaa Yeroo Waliin Walqabatan.....	44
4.2.6.1 Maqaa Daa’imman Dhiiraa.....	44

4.2.6.2 Maqaa Daa'imman Durbaa	45
4.2.6.3 Maqaalee saala lachanittuu moggaafaman.....	46
4.2.7 Moggaasa Maqaalee Abdiifi Hawwii Fuula Duraa Bu'ureeffatan	47
4.2.7.1 Maqaa ilma dhiiraa	47
4.2.7.2 Maqaa dubaraa	48
4.2.8 Moggaasa Maqaa Maatii Dhala Dhabanii Argataniin Walqabatan	48
4.2.9 Moggaasa Maqaa Du'a Ijoollee Duraa Booda Dhalataniin Walqabatan.....	49
4.2.10 Moggaasa Maqaa Bifa Bu'uura Godhachuun Moggaafaman	50
4.2.10.1. Maqaa dhiiraa.....	51
4.2.10.2 Maqaa dubaraa	51
4.2.11 Moggaasa Maqaa Amala Daa'ima Sanaa Bu'ureeffachuun Moggaafaman...	52
4.2.12 Maqaalee Guddina Yookaan Xiqqeenya Qaamaan Walqabsiisuun Moggaafaman	53
4.3 Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa Ilma Gudeedaa	55
BOQONNAA SHAN: CUUNFAA, GOOLABAafi YABOO	63
5.1 Cuunfaa	63
5.2 Goolaba	64
5.3 Yaboo	65
WABIILEE	
Dabaleewwan	

Gabatee Fakkiiwwanii

Fuula

Fakkii 1.....	30
Fakkii 2.....	32
Fakkii 3.....	34
Fakkii 4.....	42
Fakkii 5.....	56
Fakkii 6.....	59

BOQONNAA TOKKO: SEENSA

1.1. Seenduubee Qorannicha

Namni jireenya hawaasummaa isaa keessatti namootaafi wantoota biroo naannoo isaa jiraniif maqaa moggaasuun nama yookaan wanta sana ittiin waama. Kunis nama tokko yookaan wanta tokko isa biroorraa adda baasuun beekuuf tajaajila. Haaluma kanaan daa'ima dhalate tokkoof maqaa moggaasee ittiin waama. Maqaan kunis kan daa'imni sun yookaan wanti sun hawaasa keessatti ittiin waamamuufi beekamu ta'a.

Yaada kana ilaalchisee galmeen jechoota,` oxford' (1995:771) yoo ibsu "Name is a word or words by which a person, an animal, a place or a thing is known by and spoken to or about," jechuun kaa'ee jira. Maqaan jecha yookaan jechoota namoonni, bakkiifi wantoonni ittiin waamamanifi ittiin beekaman akka ta'e yaanni kun ni ibsa.

Moggaasa maqaa ilaalchisee yeroo waa'ee achii as dhufaatiifi jalqabbiisaa kaasnu waa'ee jalqabbii afaanii haasa'uu keenya ta'a. Kunis moggaasa maqaafi afaan gargar baasanii ilaaluun waan hindanda'amneedha. Yaada kana ilaalchisee Smith E.(1969:168) yoo ibsu "Names undoutely originated during the very earliest beginning of the birth of language," jechuun kaa'a.

Moggaasni maqaa yoomiifi haala kamiin akka jalqabame adda baasuun rakkisaa akka ta'e kaa'a. Kana ilaalchisee Crystal (1989:290) akkas jechuun ibsa. "We have no direct knowledge of the origin and early development of language and name as well or it is easy to imagine how such knowledge is obtained." Yaada barreefama kanaarraa akkuma hubachuun danda'amu, haala jalqabbii afaaniifi moggaasa maqaa ilaalchisee yoom akka eegalame adda baasuun rakkisaa ta'uu agarsiisa. Kun immoo, jalqabbiin afaan dhala namaafi moggaasni maqaa yeroo dheeraa kan tureefi walitti dhuffeenya qabaachuu isaanii hubachuun nidandama. Dabalataanis, namoonni beekumsa moggaasa maqaa akkamiin akka horachuu danda'aniifi haalli guddina deemsa moggaasa maqaa maal akka fakkaatu ifaan kaa'uun rakkisaa ta'uu hubanna. Yaada karaa saayinsii jiru kana ilaalchisee Stewart (1967:5) akka armaan gadiitti ibsa, "No one knows when men came or who gave the first name. There is no sure beginning place and time for naming,"

jechuun kaa'ee jira. Yaada barreessaa kanaarraa akkuma hubatamu maqaa moggaasuun yoomifi eenyuun akka jalqabame beekuun nama dhiba. Kunis, jalqabbiin moggaasa maqaa umrii afaan dhala namaa wajjin kan wal qabatuufi dheerina umrii isaa irraa kan ka'e haalli jalqabbii moggaasa maqaa maal akka fakkaatu adda baasanii kaa'uun rakkisaa akka ta'e nimul'isa.

Kana ilaalchisee Smith E.(1969:168) yoo ibsu, "Names undoubtedly originated during the very earliest beginning of the birth of language," jedha. Yaada barreessaa kanaarraa akkuma hubachuun danda'amutti, haalli moggaasa maqaa haala jalqabbii afaanii wajjin hidhata kan qabu ta'uusaa nimuldhisa. Kanarraa ka'uun umrii moggaasa maqaa kan jalqabbii afaan dhala namaarraa adda hinbaaneefi dheeraa ta'uu isaa hubanna.

Maalummaa hiika maqaarratti beektonni yaada gara garaa yeroo adda addaatti kennaniiru. Haaluma kanaan Addunyaan (2010:117) akka itti aanutti ibsa, "Maqaan moggaasa namootafi wantootaati jechuun gahaadha," jechuun ibseera. Yaada kanarraa akkuma hubatamutti maqaan moggaasa namootaafi wantootaaf kennamu ta'uu agarsiisa. Haaluma kanaan maqaan moggaafame sun namaafi bakka yookaan wantoota biroo hawaasicha biratti adda bahee ittiin waamamuuf tajaajila.

Saboota biyya Itoophiyaa keessaa tokko Oromoodha. Oromoon afaan tokko kan dubbatuufi kutaalee biyyattii adda addaa keessa kan jiraatudha. Sabni kun dhiibbaa gama hawaasummaa, diinagdeefi siyaasaatiin akkasumas walitti dhufeenya sabaafi sablammii ollaaa isaa jiran waliin qabu irraa kan ka'e aadaan isaa yeroodhaa gara yerootti jijjiiramaa kan dhufe ta'us, Aanaa Fantaalleetti Oromoon karrayyuu haala fooyyee ta'een aadaa isaa qabatee tureera. Oromoon karrayyuu aadaa eenyummaa isaa mul'isu kan adda addaa qaba. Aadaan kunis kan qabatamaan jiru ta'us hundi hin qoratamne. Aadaa qorataan qorachuudhaaf irratti xiyyeeffates moggaasa maqaa ilmaan karrayyuuti. Oromoon karrayyuu moggaasa maqaa irratti sadarkaa kaa'ee kan raawwatu ta'uu isaa ilaalameera.

1.2. Ka'umsa Qorannichaa

Karrayyuun saba Oromoo har'aan kana hambaan duudhaafi aadaa kaleessaa biratti argamuufi ittiin bulaa jiruudha. Oromoon karrayyuu aadeemsaafi aadaa maqaa dhuunfaa daa'imaaf ittiin moggaasu kan dhuunfaa isaa qaba. Maqaa kanas caljedhee kan moggaasu osoo hin taane, Ka'umsa yookaan sababaa mataa isaa qaba. Kunis aadaafi duudhaa hawaasicha keessatti hojiirra oolaa tureedha. kana ilaalchisee Mulgeetaan (2016:7) akkanatti kaa'a, " The karrayyu are the oral communities where genres of folklore, sets of cultural codes, values, symbols, moralities, rituals, and other cultural domains are handed down from generation to generations in the oral forms." Akka yaada kanarraa hubannutti karrayyuun duudhaalee fookloorii, danbiwwan aadaa, mallattoowwan eenyummaa isaa mul'isan, miirawwaniifi domeenoota aadaa kanneen biroos dhalootaa gara dhalootatti dabarsaa kan dhufe afaaniin himuun akka ta'e agarsiisa. Raawwiin Sirna moggaasa maqaas bifuma kanaan dhalootaa dhalootatti cehee, har'a gahe jechuudha. Karrayyuun daa'imman isaatiif maqaa yoo moggaasu maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa yeroo waliin walqabatuu, maqaa abdiifi hawwii fulduraa agarsiisan, maqaa maatiin dhala dhabanii turmaata booda argachuun moggaasan, guddinaafi xiqqaachuu qaama daa'ima, du'a ijoollee dura dhalatanii booda dhalachuu, bifa daa'immanii, amala daa'ima sanaafi kan kana fakkataan bu'ureeffachuudhaani. Haalli moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kun akkaataa kamiin raawwachaa akka tureefi yeroo ammaa kana haala itti hojiirra oolaa jiru adda baasuun lafa kaa'un, aadaafi duudhaa boonsaa hawaasni kun karaa moggaasa maqaa qabu dhaloota itti aanutti akka darbu taasisuufi.

Haala moggaasa maqaa daa'imman karrayyuu yoo ilaallu, aadaafi duudhaa sabni kun maqaa itti moggaasu guutumaan kan hordofe miti. Xiinxala moggaasa maqaa ilaalchisees, akka aanichaatti wanti qaacceffamee taa'e hin jiru. Isa kanas qorataan hanga tokko nibeeka. Kanaafuu ka'umsi qorannoo kanaa inni bu'uuraa: haalli moggaasa maqaa daa'imman karrayyuu akkamiin akka raawwachaa tureefi maal akka fakkaatu guututti qaacceffamuu dhabuu; manguddoon karrayyuu buleeyyii ta'an waa'ee aadaafi duudhaa durii beekaniifi dhiibbaa moggaasa maqaarratti ture yaadatan yeroo lubbuun jiran kanatti osoo qoratamee yaada jedhuudha.

Gaaffilee qorannoo

- Aadaa karrayyuu keessatti akaakuu ilmaa meeqatu jira?
- Moggaasni maqaa daa'imman karrayyuu akkamitti geggeeffama?
- Moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu irratti eenyutu hirmaachuu danda'a?
- Bu'uurri moggaasa maqaa daa'imman karrayyuu maal fa'a? Qabxiilee jedhan kaasa.

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Qorannichi kaayyoo gooroo fi kaayyoo gooree qaba.

1.3.1.Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa moggasa maqaa ilmaan karrayyuu xinxaluudha.

1.3.2.Kaayyoo Gooree

- Akaakuun ilma karrayyuu kam akka ta'an addeessuu.
- Sirni moggaasa maqaa daa'imman karrayyuu akkam akka tureefi akkaataa amma itti jiru sakatta'uun ifa gochuu.
- Sirna moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessatti eenyu akka qooda fudhatu ibsuu.
- Moggaasni maqaa daa'imman karrayyuu maal bu'uureeffachuun akka geggeeffamu adda baasu.

1.4. Barbaachisummaa Qorannichaa

Karrayyuu biratti moggaasni maqaa sirnaafi adeemsa mataasaa qaba. Maqaan bahu kunis aadaa, duudhaafi safuu hawaasichaa bifa calaqqisiisuu danda'uun raawwaata. Kana waan ta'eef haala itti maqaan aadaa hawaasichaa keessatti kennamaa tureefi jiru maal akka fakkaatu adda baasuun beekuun barbaachisaadha. Kanaafuu, aadaa Oromoo karrayyuu keessatti haalli moggaasa maqaa akkamitti raawwachaa akka tureefi yeroo ammaa kanas maal akka fakkaatu adda baasuun agarsiisuun murteessaadha. Akkaataa kanaan haalli moggaasa maqaa Oromoo karrayyuu maal akka fakkatu xiinxaluu gaafata. Kunis gara

fuulduraatti haalli moggaasni maqaa itti raawwatu aadaa hawaasa kanaa osoo hindagatin akka raawwatuufi kanas dhaloota dhufuuf dabarsuuf akka danda'amuuf qaaccessa moggaasa maqaa aadaa karrayyuu haala qabatamaa Godina Shawaa Bahaa, Aanaa Fantaallee kana gaggeessun barbaachisaa ta'eera.

Moggaasa maqaa ilmaan karrayyuufi adeemsi moggaasa maqaa qoratamuun walitti dhufeenya hawaasummaa fi diinagdee ummatichaa, dhaabbilee mootummaa fi miti-mootummaa ilaalcha ummatichaa adda baafatee beekuu barbaaduuf akka ragaatti fayyaduu danda'a. Aadaan moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kun qabatamaan kan beekamuufi kan itti gargaaramaa jiran ta'uyyuu, akka yaada beektotaatti aadaan (fooklooriin) amala isaatti kan jijjiramuu dande'u (dynamic) waan ta'eefi. Amalli jijjiiramuu danda'uu kun yeroo, iddoofi haalota irraa kan ka'e dhufuu danda'a. (Martha C.Sims & Martine Stephens 2005:74-82)

Kanaafuu ka'umsa moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kana bifa ragaa barreeffamaatiin kaa'uuf akkasumas aadaa durii dhaloota barsiisuuf oola. Taatewwan moggaasa maqaa irratti agarsiifaman, haala kabaja sirna moggaasa maqaa, walitti dhufanyi hawaasichi yeroo kana taasisu kun qoratamee taa'uun isaa seenaa, duudhaafi barsiifata ture barreeffamaan dhaloota dhufuuf dabarsuuf waan gargaaruuf qoratamuun isaa barbaachisaadha.

Aadaan moggaasa maqaa guddina afaanii keessatti shoora guddaa akka qabu barreesitoonni tokko tokko ni ibsu. Kun immoo afaan ibsituu eenyummaa saba tokkoo akka ta'e mul'isa. Kana ilaalchisuun Brown, (2006:486) yoo ibsu, "Name is obviously pieces of language. Name is deeper aspect of your identity, both for yourself and others," jechuun ibsa. Kunis, maqaan qaama xiqqaa afaanii ta'ee, eenyummaa gadi fagoo namaa mul'isuuf kan gargaaru ta'uu yaada kanarraa hubachuun nidanda'ama. Haala kanaanis namni maqaa moggaasu keessatti ergaa barbaadu yookaan waan yaadasaa keessa jiru moggaasa maqaa keessatti calaqqisiisuu akka danda'u nihubatama. Waliigalatti barbaachisummaan qorannoo kanaa inni bu'uraa: namni waraqaa kana dubbisu haalli moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu maal akka fakkaatu hubachuuf akka gargaaruuf; aadaa hawaasichi karaa moggaasa maqaa daa'immaniif qabu dhaloota haaraa hubachiisun

aadaafi duudhaa itti fufsiisuufi tursiisuf akka gargaaru; Waajjirri Aadaafi Turiizimii aanichaa, akkaataan moggaasa maqaa aadaa karrayyuu keessaa maal akka fakkaachaa tureefi jiru adda baasuun aadicha tursiisuufi dhalootatti dabarsuuf hubannoo dhaloonni ammaa qabu cimsuufi hojii raawwatanirratti akka ka'uumsatti itti gargaaramuu danda'u; Gara biraatiin ogeessa sirna moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kana raawwii isaa Saba Oromoo iddoo biroo jiruun walbira qabee qoratuuf yookaan gama moggaasa maqaatiin jijjiiramuu danda'uu isaa qorannoo taasisuu barbaaduuf ka'umsaa fi walbira qabuuf madda ragaa ta'ee tajaajiluu danda'a.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Oromiyaa keessa iddoo adda addaatti moggaasni maqaa akkaataa aadaa fi amantaa iddoo sanaatti raawwatama. Maqaan namaaf kennamu kun, kan namni sun nama biroo irraa adda bahee ittiin beekamu ta'a. Karrayyuun yeroo maqaa moggaasu waan ka'umsa godhatu qaba. Kunis maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa yeroo waliin walqabatuu, maqaa abdiifi hawwii fuulduraa agarsiisan, maqaa maatiin dhala dhabanii turmaata booda argachuun moggaasan, guddinaafi xiqqaachuu qaama daa'ima, du'a ijoollee dura dhalatanii booda dhalachuu, bifa daa'immanii, amala daa'ima sanaafi kan kana fakkataan bu'ureeffachuudhaani.

Barreeffama kana keessatti akkaataa Oromoon karrayyuu daa'immaniif maqaa itti moggaasu akka ilaalamu ta'eera. Akkasumas adeemsi moggaasa maqaa kunniin maal akka fakkaatuufi maal irratti xiyyeeffatamuun akka moggaafamu qorannoo kanaan qaaccesses mul'isuu yoon barbaadeyyuu, sababa daanga'uun jiruuf akkaataa moggaasa maqaa ilaalchisee Oromiyaa mara keessti moggaasni maqaa maal akka fakkaatu qorachuuf yeroofi humni maallaqaa naaf hinheeyyamu. Kanaafuu qorannoo kana daangessuun bakka murtaa'aa ta'e tokkorratti geggeessuun dirqama ta'a. Kanaafuu qorannoon kun haala lamaan daangaffamee akka geggeeffamu ta'eera. Isaanis: Karaa mata duree "Haala moggaasa maqaa daa'immanii aadaa karrayyuu keessatti" kan jedhuun daangeffamee kan geggeffamuu yoo ta'u; bakka qorannichaa ilaalchisee Godina Shawaa Bahaa Aanaa Fantaallee irratti kan daangeffameedha.

1.6 Hanqina Qorannichaa

Qorannoon kun akkaataa aadaa moggaasa maqaa ilmaan Karrayyuu xiinxaluurratti kan xiyyeefatuudha. Ka'uumsiifi akkaataan moggaasa maqaa akkamitti akka raawwachaa tureefi jiru maal akka fakkaatu ifatti baasuun tarreessuun amantaa qorataati. Kunis aadaa hawaasni kun moggaasa maqaarratti qabu dhaloota haaraaf ceesisuuf faayidaa guddaa qaba. Qorannoon kun kan gaggeeffame hojii idlee hojjachaa waan ta'eef haalli hanqina yeroo qorannoo kana bal'inaan hojjachuufi ragaalee barbaadaman hunda kallattii adda addaan socho'uun funaanurratti hanga tokko dhiibbaa geessisuu danda'eera. Hojii idilee faana qorannoo kana gaggeessuun rakkisaa yoo ta'ellee, kana furuuf qoratichi yeroo boqonna isaa duguugee itti fayyadamuun hojiin qorannoo kun akka gaggeeffamu taasifameera. Akkasumas qorataan hanqina maallaqaa irraa kan ka'e hojiin kun akka harkifatu godheera. Gara biraatiin dhibeen ijaa qorataa waan muudateef yeroo barbaadame keessatti hojii kana akkaataa barbaadameen xumuruu hin dandeenye. Rakkoo fayyaa ijaa qorataa qunname kanas yaala barbaachisaa ta'e fudhachuudhaan yeroo fooyyee argatetti hojii kana xumuruu danda'eera. Kitaabilee wabii dhimmoota moggaasa maqaafi mata-dureewwan walitti dhufeenya qabanirratti baay'inaan argamuu dhiisuun rakkoo ture. Kanaafis akka furmaatatti rakkoolee karaa kitaabilee jiruuf, irra caalaa manguddootatti fayyadamuun akkasumas gorsaa kan koofi namoota adda addaa kitaabilee akka wabiitti barbaadaman qaban irraa ergisaan fudhachuun, dabalataanis mana dubbisa yuunivarsitichaa seenuun yaadni hayyootaa mata duree kanaan walqabatan maal akka fakkaatu akka sakatta'amu ta'eera. Baadiyyaa keessa deemuun manguddootafi qaamota dhimmichi ilaallatu irraa odeeffannoo argachuuf rakkoon geejibaa, nageenyi naannaa qorannichaa tasgabbaayaa kan hin turinii fi baasiin maallaqaa hanqinoota qorannoo kana mudataniidha. Kana furuufis hanqina karaa geejibaa jiru kan danda'amu miilaan deemun, bakka dadhabametti dhuunfatti mootara kireeffachuun ittiin deemuun ragaan funaanameera; gama biraatiin rakkoon nageenyaa hanga tasgaabbaa'utti eeguun yeroo haalli gaarii ta'etti baadiyyaa keessa deemun ragaan barbaachisu akka funaanamu ta'eera.

1.7. Haala Jireenya Hawaasa Naannoo Qorannichaa

Aanaan qorannoo irratti geggeessu kun aanaalee Godina Shawaa Bahaa jala jiran keessaa tokko yoo ta'u, akka odeeffannoon Waajjira Aadaafi Turizimii Aanaa Fantaallee irraa argadhetti aanaan kun dhaabbilee tajaajila hawaasummaa kanneen akka mana barumsaa, mana yaalaa, bilbilaa, mana baankiifi daandii baadiyyaa qandi. Aanaan kun Bulchiinsa Magaalaa Matahaaraa dabalatee mana barumsa sadarkaa 1ffaa 36, mana barumsa sadarkaa 2ffaa (9-10) sadi, mana barumsa qophaa'inaa lama qabdi. Mana yaalaa ilaalchisees keellaa fayyaa tokkoofi buufata fayyaa jaha qabdi. Waajjiraaleen bulchiinsa aanichaa hundi magaalaa Matahaaraa keessatti argamu.

Haala waliigala teessuma lafaafi ummata Aanaa Fantaallee ilaalchisee Mulgeetaan, (2014:5) qorannoo isaa keessatti Ayyaaleew wabeeffachuun akka kaa'etti magaalaa Finfinnee irraa gara Baha biyyatitti kiiloo meetira 200, Adaamaa irraa immoo kiiloo meetira 100 fagaattee argamti. Bal'inni lafa ishii 1339.64km^2 akka ta'eefi olloonna aanattii daangessanis Kaabaan Naannoo Affaar, Kaaba Bahaan Godina Hararagee Lixaa (Aanaa Gumbiifi Hancaar), Kibba Bahaan Godina Arsii (Aanaa Martii), Kibba Lixaan Aanaa Boosat, akkasumas Lixaan Naannoo Amaaraa Aanaa Barahatiifi Minjaar akka ta'an ibsameera. Aanaan Fantaallee lafa diriiraa ta'e baay'ee qabdi. Olka'iinsi lafa ishii meetira 900-1000 ti. Tulluu guddaan aanaa kana keessatti argamu Tulluu Fantaalleeti. Dheerinni isaas meetira 2007 dha. Kanneen hafan gaarreen xixiqqoo fi darbee darbee akka callaa oogdirratti walitti qabametti mul'ataniidha. Aanaan kun haala qilleensa gammoojjii o'a ta'e qabdi. Mukkeen aanaa kanatti margan kan akka dhaddacha, ejersa, leedii, jajjabaa, harooressa, oada, qilxuu, saphansa, waaccuu, doddotiifi kkf. dha. Bulgaa/Kasam laga qarqara aanaa kanaa irra yaa'ee darbu yoo ta'u; Awaash immoo aanaa kana lamatti qoodde keessa darba. Laggeen kanneeniin alattis haroon Basaqaa inni burqaan bishaan isaa yeroodhaa gara yerootti dabalaa deemuudhaan lafa irra ciisu bal'ifachaa jirus aanuma kana keessatti argama. Bishaan haroo kanaa albuuda filoorayidii jedhamu waan baay'atuuf faayidaa dhugaatifis ta'ee biqilootaaf kan ta'u miti.

Warshaan Shukkaara Matahaaraas aanaa kana keessatti argama. Warshichi lafa abraasa yookaan agadaa irratti magarfatu argachuuf jecha daangaa isaa hanga 800km^2 ti

babal'ifachaa jira. Akkasumas Paarkiin Biyyoolessaa Awaash lafa baay'ee qabateera. Sababaa kanaan karrayyuun iddoon loon irra tikfattu itti dhiphachaa akka dhufe ibsamee jira. Iddoo jalqaba irra jiraachaa turanirraayis buqqa'anii jiru. Yaanni kun akka armaan gadii kanatti ibsameera.

The sugar factory covers a wide range of pasture and grass land where the karrayyu lived for many years. In other words, the former residential places and grazing land of karrayyu in matahara district have been seized by the Matahara Sugar Project (MSP) since 1945 and by Awash National Park (ANP) since its inception in 1969. There after, the karrayyu were eventually forced to evacuate or leave their green land which provided access to pasture and water resources and obligated to resettle in the areas where there was and still is scarcity of grasses and water resources for their herds. (Mulgeta, 2014:6)

Akka yaada kanarraa hubachuun danda'amutti Warshaan shukkaraa lafa bal'aa karrayyuun bara dheeradhaaf lafa margaa taasifatee irra jiraachaa ture qabateera. Jecha biraatiin Warshaan Shukkara Mataaharaa bara 1945 irraa jalqabee lafa margaa karrayyuun jalqaba irra jiraachaa ture harkaa fudhate. Akkasumas Paarkiin Biyyoolessa Awaashis bara 1969tti lafa amma qabatee jiru kana kan ofii godhachuuf harkaan gahate. Karrayyuun kana booda dachee margi dheeda looniif ooluufi iddoo bishaan irraa argatu kana gadi dhiisee lafa margiifi bishaan gahaan hin jirretti qubachuuf dirqame jechuudhaan ibse.

Aanaan kun gandoota 18 fi bulchiinsi magaalaa tokko kan keessatti argaman yemmuu ta'u; irra caalaan ummata aanichaa tikfatee bulaa yookaan karrayyuudha. Hojjeettoonni mootummaa fi kanneen biroo baay'inni isaanii xiqqaadha. Lakkaawwii ummataa bara 2008 akka biyyattiitti taasifame bu'uura godhachuun (Mulgeetaa 2014:7) akka kaa'etti baay'inni ummata Aanaa Fantaalleefi magaalaa ishee 82,225 dha. Kana keessaa baay'inni warra dhiiraa 43,510 yoo ta'u, kan dubartootaa immoo 38,715. Harki guddaan jiraattoota aanichaa karrayyuudha. Akkuma kanaa olitti tuqame ummanni karrayyuu tikfatee bulaadha. Haala qilleensaa yookaan waqtii irratti hundaa'uun iddoo tokko irraa gara iddoo biraatti socho'udhaan loon isaa horsiisa. Sochiin isaa kunis magraafi bishaan barbaacha kan taasifamuudha. Qabeenyi beeladaa kunis horii gaafaa, re'ee, hoolaa, gaala, farda, harreefi lukkuudha. Sa'a, re'eefi gaala irraa aannan argata. Aananiifi bu'aa aananii

kanas manuma keessatti itti fayyidamu. Gaalaafi harree geejjibaaf itti fayyadamu. Gama biraatiin beeladoota kanneen gurguruudhaan qarshii argatan midhaan nyaataa ittiin bitachuuf oolfatu. Midhaan nyaataa kunis boqqooloo, qamadiifi garbuudha. Midhaan kanarraa nyaata aadaa marqaa jedhamu qopheeffatee soorata. Marqaan daakuu midhaan kanneenirraa erga marqamee booda dhadhaa baksaa itti naquudhaan nyaatama.

Hawaasni aanichaa amantaa Waaqeffataa, Islaama, Ortodoksiifi piroteestaantii akka hordofu odeeffannoon ragaalee Waajjira Aadaafi Turizimii aanichaa irraa argame ni mul'isa. Akka ragaa waajjiraatti aanaa kana keessatti amantaaleen miseensota baay'ee qaban lamatu argama. Isaanis amantaa waaqeffannaa fi amantaa Islaamati. Amantaan kiristaanaas gandoota baadiyaa aanattii keessatti darbee darbee mul'achuu eegaleera. Amantiin Islaamaa garamalee babal'achuun amantaa waaqeffannaa amantaa ganamaa isa karrayyuu biratti hafe irratti dhiibbaa geessisaa jiraachuu ibsani.

Aanaan kun iddoowwan hawwata turizimii tokko tokko ni qaba. Isaan keessaa kanneen akka Paarkii Awaash, Haroo Basaqaafi Tulluu Fantaalleeti. Paarkiin Biyyooleessaa Awaash walakkaadhaan Naannoo Affaar, walakkaadhaan immoo Oromiyaa Aanaa Fantaallee keessatti argama. Paarkiin kun bineensota akka saalaa, leencaa, qeerransa, jaldeessa, qamalee, sinbirroota adda addaa kan ilaalanii itti gammadaniifi sagaleen isaanii nama hawwatutu keessatti argamu. Lagni Awaashis paarkii kana keessa qaxxaamura. Fincaa'an laga Awaash inni paarkii kana keessatti argamus nama hawwata. Haroon Basaqaas namoota daakaniifi qarqara taa'anii bashanananiif iddoo gammachuu itti argataniidha. Isa danda'ee koreef Tulluun Fantaallees iddoo bashananaati.

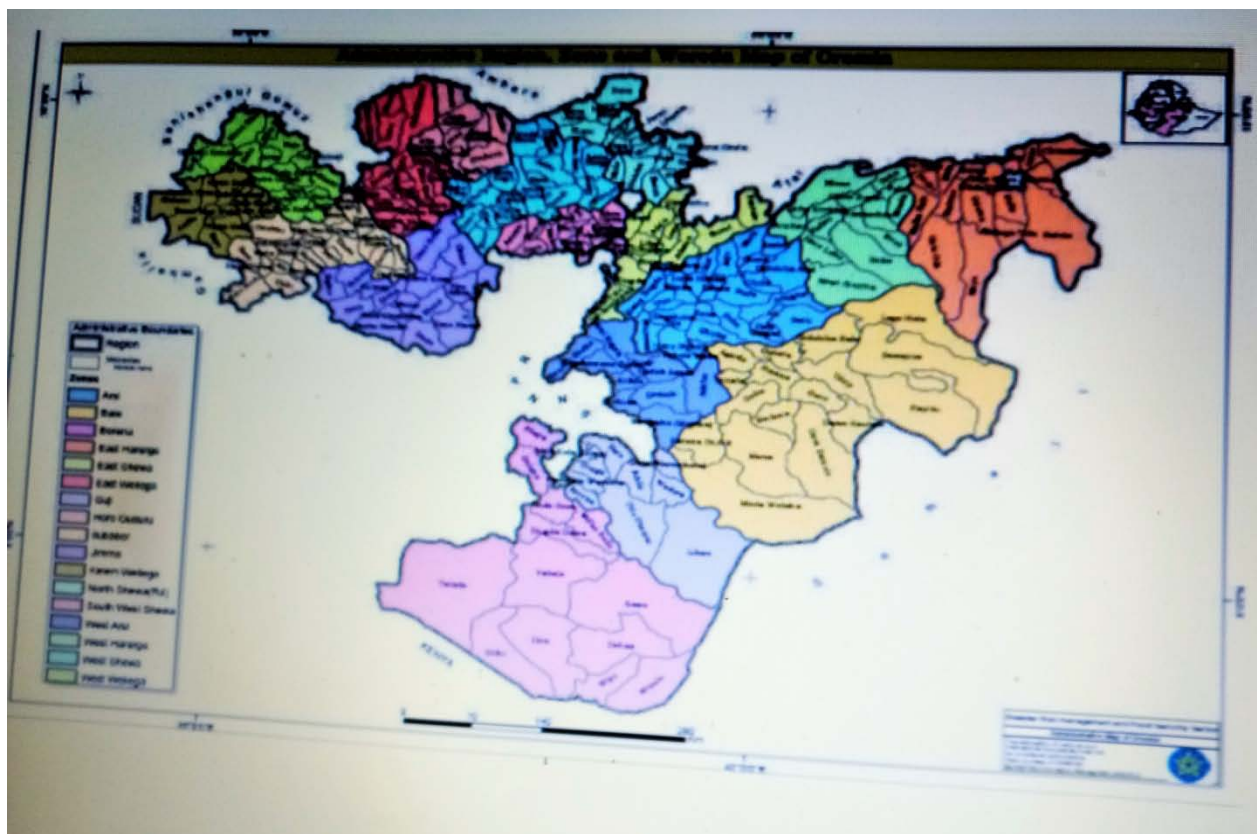
Aadaan haala jiruuf jireenya hawaasa tokkoo keessatti sirna ittiin bulmaataati. Kanaaf hiikni aadaa kana qofa jedhanii lafa kaa'un rakkisaadha. Yaada kana Harris (2007:10) yoo ibsu “culture taken in its wide ethnographic sense is that complex whole which includes knowledge, belief art, morals, law, custom, and other capabilities and habits acquired by man as a member of society”. Kana jechuun aadaa yoo bal'ifnee ilaalle waan walxaxaa qaama hunda hammatu kan beekumsa, amantaa, aartii, seera duudhaa, dandeettiwwaniifi amaloota garagaraa hawaasa keessatti dhala namaatiin fudhatanii

argaman kan of keessaa qabuudha. Uummanni karrayyuu aadaa qulqulluu kan aadaa saba biroottiin walhinmakin hedduu qaba.

Aadaa karrayyuun ittiin beekamu keessaa tokko sirna gadaati. Sirni gadaa sirna ittiin bulmaata Oromooti. Yaada kana Wadaay (2015:6) yoo ibsu, “ Sirni gadaa sirna dimookratawaa, mootoma aangoo, raawwii Oromoon taanirraa taanitti ganna saddeetiin ittiin dabartu shinna waloo tuuta hundaati. Sirna gadaa keessatti miseensota hawaasa raawwii mootoma aangoo ganna saddeetii tokko jalatti argaman tuuta jedhamu,” jechuun kaa’a. Akka yaada kanarraa hubatamutti sirni gadaa sirna dimookraatawaa aangoon siyaasa Oromoo karrayyuu tuuta yookaan paartii tokko irraa gara isa abbaa dabareen aangoo isaa gaheetti waggaa saddeet saddeetiin daddarbu ta’uu isaa hubanna. Tuutni gadaa shaman Oromoo karrayyuu: Dirmajii, meelbaa, michillee, halchiisaafi roobaleedha.

Sirni gadaa fuudhaafi heeruma keessatti gahee kan qabuudha. Kana jechuun adeemsa kadha intalaa irraa kaasee hanga xumura hanga rakoon mana warra gurbicha fuudhutti adeemsi keessa darbamu sirna gadaatiin kan walqabatuufi qajeelfamni ittiin bulmaata sirna gadaa akka hincabne, hindabne sirna kana keessatti kan hordofamuufi dhaamsi garagaraa kan keessatti darbuudha. Sirni fuudhaafi heeruma karrayyuu: kadhachuun fuudhuu, buttaa, irra dhaabafi dhaala. Sirna fuudhaafi heeruma kanneen keessaa isa kadhaadhan raawwatamu yoo ilaalle; Wadaay (2015:54) akkas jedha, “Fuudhaafi heerumni kan dhiiraafi dubara gidduutti geggeeffamuufi namooni walfuudhan umriin isaanii kan walgitan ta’uu qabu” jechuun ibsa. Akaakuun fuudhaafi heeruma kanaa olitti terreeffaman hundi isaanii adeemsa seera aadaa ittiin geggeeffaman hordoofuu akka qabaniidha. Fuudhaafi heeruma kadhannaan raawwatamu keessatti gurbaan niitii fuudhuu barbaadu tokko abbaa isaa jaarsolii biyyaa waliin ganamaan gara warra intalaatti ergata. Jaarsoliin kuniis ganama afaan agabuutiin dikee balbala warra intalaa dhaqanii taa’u. Warri intalaas kennuu yoo barbaadan jaarsolii gara essuma intalaatti ergu. Essumni intala heerumtuus mirga diduu yookaan intala dhoorkachuu niqaba. Kan waliigala taanan erga warri isinii kennee anis kenneera jechuun geggeessa. Haaluma kanaan adeemsi itti aanus itti fufuudhaan sirni walfuudhinsaa raawwatama.

Kaartaa Oromiyaa

12

BOQONNAA LAMA: SAKATTA’A BARRUU

2.1. Sakatta’a Barruu Yaadrimee

Sakatta’a barruu jechuun yaada hayyoota adda addaati. Kunis akkuma mataduree qorannichaa garagaraa ta’u, yaada hayyootaa sakatta’uurratti kan xiyyeeffatuudha. Kanaafuu, boqonnaa kana keessatti waa’ee mataduree qorannichaa ilaalchisee yaadni beektotaa sakatta’amee jira. Qorataanis, yaada hayyootaa kana bifa qindaawaa ta’een tartiibaan akka itti aanutti dhiyeessee jira.

2.1.1. Maqaa

Oromoon jiruufi jireenya isaa keessatti aadaa, duudhaafi safuu ittiin waa raawwatu qaba. Aadaan isaa kunis akka mallattoo eenyummaa hawaasichaatti tajaajila. Aadaa Oromoon qabu keessaa tokko akkaataa moggaasa maqaati. Oromoon yemmuu maqaa moggaasu jecha afaanitti dhufeen kan moggaasu osoo hin taane waan bu’uura godhatee moggaasu qaba. Qorataanis barruu adda addaa maqaafi moggaasa maqaa waliin waan wal qabatan, sakatta’uun yaada hayyoonni maqaafi moggaasa maqaa ilaalchisee ibsanii jiran keessaa hanga tokko maal akka fakkaatu akka armaan gadiitti dhiyeessera.

2.1.2 Maalummaa Maqaa

Maalummaa maqaafi moggaasa maqaa ilaalchisee barreessitoonni garaa garaa yaada addaa addaa yeroo garaa garaatti yaaxinoota tokko tokkoo kaa’anii jiru. Boqonnaa kana jalatti yaadni hayyootaa dhimma maqaafi moggaasa maqaa waliin walqabatee barreessan maal akka fakkaatu sakatta’amanii ilaalaman ta’eera. Sakatta’insa barruu adda addaa kana keessatti akkaataan hayyoonni afaanii maqaafi moggaasa maqaa ibsan xiinxalamee dhiyaateera. Kunis maalummaa maqaafi moggaasa maqaa bu’ureeffachuun waan barreessitoonni jedhan maal akka fakkaatu hubachuuun odeeffannoo xinxalame wajjiin walbira qabuun yaanni hayyoonni lafa kaa’anii jiraniifi haala qabatamaa yeroo ammaa aanaa filatame keessatti argamu wal bira qabuun ni mirkaneeffama.

Maqaan moggaasa namaa, bakkaa yookaan waan tokkoo isa biroorraa addaan baasuun ittiin waamuuf kan kennamu ta’ee, namni yookaan waan maqaan kennameef sun dhuunfaatti kan ittiin beekamu ta’a. Kanaanis namni tokko isa biraarraa, akkasumas waan tokko warra kaanirraa adda baasuun beekuun nidanda’ama. Kana ilaalchisee Abdulsamad

(1994:51) yoo ibsu, “Jechoonni namaaf, bakkaaf, meeshaaf, gochaaf yookaan yaadaf moggaafaman maqaa jedhamu,” jechuun kaa’a. Yaada Abdulsamad kanarraa akkuma hubachuun danda’amutti, maqaan moggaasa namaa, bakkaafi wantoota biroo kan mul’ataniifi kan hinmuldhanneef kan kennamu akka ta’e yaadni barreessaa kanaa ragaadha. Haala qabatamaa naannoo qorannoon kun itti raawwatameetiis, jireenya isaa keessaatti hawaasni wantoota kanaa oliif adda baasee ittiin waamuuf maqaa moggaasee yeroo tajaajilamu hubanna. Maalummaa maqaa gama ilaaluun yaada armaan olii kana deeggeruun, Crystal (1989:12) yoo ibsu, “A name is a word or a phrase that identifies specific person, place or things,” jechuun kaa’a.

Maqaan bakka bu’aa wanta qabatamaan yookaan yaadan jiru tokkooti. Kana jechuun osoo ‘qeerransi’ hinjirre ta’ee maqaan bineensa san bakka bu’ee fakkii isaa sammutti nuufidu hinjiru jechuudha. Kana ilaalchisuun Geetaachoo (2009:97) yoo ibsu, “Maqaan jecha nama, iddoo, meeshaa, yaadafi kan kana fakkaatan bakka bu’udha,” jedha. Kanarraa ka’uun maqaan kan namni yookaan wanti tokko ittiin beekamuufi bakka bu’aa ta’uullee nu agarsiisa.

Yaada kana kan deeggeru, Tafarii (1988:98) yoo ibsu, “Maqaaleen ittiin waamama namootaa, bakkaafi wantootaaf kennamuudha,” jechuun kaa’a. Akka yaada kanaatti namoonni bakkiifi wantoonni kan ittiin waamaman ta’uu agarsiisa. Waluumaa galatti akka yaadoota armaan olitti kennamanirraa kan hubatamu maqaan kan namoonnifi wantoonni biroo adda basuun itti waamaman ta’uu agarsiisa.

2.1.3. Maalummaa Moggaasa Maqaa

Moggaasni maqaa jiruufi jireenya hawwasummaa keessatti kan dhalli nama, namootaaf iddoowwaniifi wantoota biroo maqaa ittiin baasu dha. Maqaan yeroo moggaafamu caljedhee osoo hintaane wantoonni xiyyeeffannoo keessa galan heddutu jiru. Maalummaa moggaasa maqaa ilaalchisee Mohammed (1972) akka ibsetti moggaasa maqaa jechuun jechoota yookaan gaaleetti fayyadamuun duudhaa, aadaa, eenyummaa hawaasa tokkoo karaa ibsuun maqaa namaa, bineensotaa, biqilootaa, kanaafi kan kana fakkaataniif kan kennamuudha. Kana jechuun isaa fakkeenyaaf Oromoon maqaa Odaa jedhu ilma isaatti yemmuu moggaasu mukti kun iddoo jala taa’uun aadaan itti babl’atu, eenyummaan

Oromoo itti ibsamu ta'uu agarsiisa. Gara biraatiin maqaa nama dhuunfaa eenyummaa isaa adda baasa. Kanaafuu, maqaan aadaafi eenyummaa saba tokkoo mul'isuu nidanda'a.

Yaada kana kan deeggaru Steward (1967:65) irratti yoo ibsu, "Names are not consciously planned like the origin and characteristics of language. It depends on some conditions during or before it is given to a fellow or things," jedha. Yaada kanarraa akka hubatamutti moggaasni maqaa karoorfamee osoo hintaane haala yeroo moggaasni sun raawwatamu ture bu'ureeffachuun kan kennamu ta'a. Kana jechuun dursee yaadee itti qophaayee osoo hintaane haala yeroo sanaarratti kan hundaa'u ta'uu kan mul'isu. Kunis moggaasni maqaa kan murtaa'u, haala yeroo, fedhiifi muudannoo yookaan haala qabatamaa ta'uu danda'a jechuudha.

2.1.4. Moggaasa Maqaafi Aadaa

Moggaasni maqaa yemmuu kennamu aadaa saba yookaan hawaasa moggaasa sana kennee keessattii hiika qabaachutu irra jira. Kana jechuun moggaasni maqaa uumama afaanii wajjin kan walqabateefi afaan immoo ibsituu aadaa saba tokkoo ta'uun isaa beekamaadha. Haaluma kanaan, uummanni Oromoo aanichaa ilmaaf yemmuu maqaa moggaasu aadaa, safuufi duudhaa mataasaa qaba. Yeroo ilmaan isaatiif maqaa baasu, fedhiifi hawwii qabu akkasumas maqaa nama biroo bu'uura godhachuun maqaa moggaasa. Kana jechuun Oromoon Karrayyuu yeroo ilmaan isaatiif maqaa moggaasu aadaa moggaasa maqaa kan mataa isa qaba.

Yaada armaan oliirraa akkama hubachuun danda'amutti, moggaasni maqaa aadaa hawaasichaan kan murtaa'u ta'a. Kunis hiikni maqaa mogga'u sanaa kan sirritti hubatamu irra caalaa aadaa hawaasa maqaa moggaase sanaa keessatti ta'a jechuudha. Kana ilalchisee Smith (1969:268) yoo ibsu, "The exact connotation of each name is that in the mind of the giver," jedha. Yaada kanarraa kan hubannu, hiikni moggaasa maqaa sammuu nama maqicha moggaasu kessaa akka maddu agarsiisa.

Haaluma kanaan moggaasni maqaa sun hiika guutuu argachuu kan danda'u aadaa hawaasa maqaan keessatti kenname biratti qofa ta'a. Kanaafuu, walitti dhuffenya aadaafi moggaasa maqaa ilaalchisee kan 'Smith' kaa'e kana deeggaruun Dunkling (1977:47) yoo ibsu, "Men give names depending on culture of the society. Name have been given in

mystical relationship between the name and the person who heard,” jedha. Yaada kanarraa akkuma hubatamu moggaasni maqaa aadaa hawaasaa keessaa isa tokko ta’uu agarsiisa. Kanarraa ka’uun moggaasa maqaa akkuma aadaa hawaasa biraa yoomessa keessatti raawwatu niqaba. Hiiknifi iccitiin moggaasa maqaa keessa jiru ifatti kan beekamu aadaa hawaasa moggaasa kenne keessatti akka ta’e hubachiisa.

2.1.5. Faayidaa Moggaasa Maqaa

Maqaan moggaafamu tokko hawaasa maqaa sana moggaasu keessatti faayidaa mataasaa niqaba. Kana jechuun maqaan sun hawaasa sana keessatti hiika mataa isaa ni qaba jechuudha. Kunis namni sun saba kamiirraa akka ta’eefi bu’urri moggaasa maqaa sanaa maal akka ta’ellee tilmaamuu nama dandeessisa. Maqaan jecha yookaan gaalee afaan sanaa isa xiqqaa ta’ee hawwii, abdii, yaada, ilaalcha, seenaa, amantii yookaan aadaa isaanii ittiin ibsachuu danda’amuudha. Kana ilaalchisee, Dunkling (1977:267) yoo ibsu, “A name has other association as well as verbal. It might suggest a particular racial group. It might suggest religions demonstration,” jedha.

Maqaan ibsituu aadaafi eenyummaa ta’uun tajaajiluu danda’a. Kana ilaalchisuun, Hanks & Hodges (1995:VII) yoo ibsan “A person’s given name is a badge of cultural identity. It is difficult to imagine human culture without personal name. The name that people bear are determined in large part by the culture that they belongs to,” jedhu. Yaada kanarraa akka hubannutti maqaan qaama aadaa waan ta’eef, mallattoo eenyummaafi aadaa hawaasaa keessaa tokko akka ta’e hubachuun nidanda’ama. Maqaan moggaafamu tokkos aadaa hawaasa bal’aan akka murtaa’us yaadni armaan olii nihubachiisa. Kanaaf maqaan mul’istuu aadaafi eenyummaa nama tokkooti jechuun nidanda’ama. Akka waliigalaatti yoo ilaallu, maqaa isaatin caalmadhaan nama sana hubachuun akka danda’amu, yaada barresitoota kanaarraa argachuun danda’ameera.

2.1.6. Moggaasa Maqaa Daa’imman Karrayyuu

Hawaasni tokko daa’imman dhalataniif aadaa isaa keessatti akkaataa maqaa itti moggaasu niqaba. Haaluma kanaan ka’umsaafi raawwii moggaasa maqaa daa’imman karrayyuu bakka saditti qooduun kan ilaallu ta’u. Isaanis: moggaasa maqaa ilmaan dhiiraa, moggaasa maqaa dubartootaa, moggaasa maqaa jaalalaa yookaan seeraan alaa

jedhamuun beekamaniidha. Maqaan yeroo moggaafamu kan tasa moggaafamu osoo hintaane haalota adda addaa waliin walitti dhufeenya akka qabuufi dhimmoota garaa garaa akka bu'ureeffatu armaan olitti ibsameera. Kanaafuu, moggaasa maqaa ilmaan Oromoo Karrayyuu keessatti hirmaannaa guddaa kan qaban abbaa, haadhaafi manguddoota yoo ta'an ollaafi firri haves hirmaannaa sirna moggaasa maqaa ilmaan dhiiraa irratti ni argamu. Kana ilaalchisee, Blum (1997:357) akkas jechuun ibsa. "A child's parent select names in common sense explanation. Name that given based on some occasion, activities and date of birth." Yaada barreessaa kanarraa akkuma hubachuun danda'amu maatiin yeroo maqaa ijoolleef filatu haala waliigalaan jiruufi jireenyaan walqabsiisuufi yaadaafi ilaalchasaa bifa ibsuu danda'uun akka moggaasu ilaalla. Kunis, maqaa moggaasu keessatti wanti bu'ureeffatamu jiraachuusaa mul'isa.

2.1.6.1. Moggaasa Maqaa Ilmaan Dhiiraa

Maqaan daa'imman dhiiratiif yeroo moggaafamu qaama maatii kan ta'an, abbaa, haadha, akaakayyuu, akkawoo, manguddoofi ollaan bakka argamanitti sirni maqaa baasuu ni adeemsifama. Moggaasni kun yeroo raawwatus haala raawwii mataasaa ni qaba. Kunis qophiin sirna moggaasa maqaatiif taasifamu marti erga xumuramee booda bakka hirmaattoonni hundi argamanitti kan raawwatuudha. Sirni moggaasa maqaa kunis akkuma dura tuqame warra dhiiratiif haala seera aadaatiin kan taasifamuudha. Yaada kana ilaalchisuun, Brown (2006:299) yoo ibsu, "A given name is best owed on a child by the parents....," jedha. Yaada barreefama kanaarraa akkuma hubatamutti, gosa moggaasa maqaa keessaa kan maatiin ilmaan dhiiraa godhatan keessatti moggaafamu isa tokkoo dha. Akkasumas manguddoo Waariyoo Roobaa (Amajjii 6, 2010) akkas jechuun ibsu, "Ilma isaatti maqaa kan moggaasu maatii hirmaachisuun abbuma mucaati" jedha. Kanaafuu, abbaan, haatii, akaakayyuu, akkawoo. manguddoofi ollaan bakka argamanii gahee mataa isaanii bahanitti maqaa moggaasuun nidanda'ama jechuudha.

2.1.6.2. Moggaasa Maqaa Daa'imman Dubaraa

Manguddoo Arroolle Saaroo (Amajjii 23, 2010) akkas jedhu, "intalti dubaraa sirna moggaasa maqaa isa akka dhiiraa hin qabdu." Kana jechuun sirni moggaasa maqaa qophaa'ee, firriifi ollaan affeeramanii kan moggaafaman miti. Kunis dubartiin yeroo

guddattu kan warraas kan gosaas miti jedhaamee waan fudhatamuufi. Xiyyeeffannaan itti hin kennamu jechuudha. Kanarraa kan ka'e haadhuma deessetu mana keessatti maqaa jaalatte itti baafachuu dandeessi jechuudha. Maqaan haati moggaastuuf kunis maqaa intalti kun ittiin waamamtu ta'ee beekama. Maqaan dubartootatti moggaafamu baay'een isaa haala yeroo keessatti dhalatan sana irratti hundaa'uun kan moggaafamuudha.

2.1.6.3. Moggaasa Maqaa Seera Barcumaatiin Alaa

Yaada manguddoo Arroollee Saaroo (Amajjii 23, 2010) kennan akkas jedha, “karrayyuu bira maqaan jaalalaa kan aadaa seeraa moggaasa maqaa ilmaatiin hinmoggaafamiin baay'etu jiru. Maqaa jaalalaa kana abbaa yookaan haati dhuunfadhaan daa'ima isaaniitti moggaasau danda'u.” Akka yaada kanarraa hubatamutti danda'amutti maqaan jaalala kun abbaafi haadhatu jaalala isaanii ibsachuu keessa osuma haala adda addaa irratti hundaa'uun daa'ima sana waaman jechi isaan ittiin waaman sun maqaa dhaabbataa kan daa'imti sun ittiin beekamtu ta'ee irratti hafuun maqaa ta'aaf jechuudha. Maqaan jaalalaa yookaan seera moggaasa maqaatiin alaa kun daa'imti sun osumaa maqaa seeraan itti moggaafame qabuu, boodarra dhufuudhaan maqaa kana dhaalee akka maqaa seerraatti mul'atee beekama jechuudha. Kana booda namni kun maquma seeraan barcumarra taa'amee itti hin moggaafamiin kanaan beekama jechuudha.

2.1.7. Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa

Maqaan yeroo moggaafamu kan tasa moggaafamu osoo hintaane haalota adda addaa waliin walitti dhufeenya akka qabuufi dhimmoota garaa garaa akka bu'ureeffatu armaan olitti ibsameera. Dabalataan manguddoo Roobaa Fantaallee (Caamsaa18, 2010) akka jedhanitti, “moggaasa maqaa daa'immanii keessatti ga'ee guddaa kan qaban maatii ijoollee, firaafi manguddoo, abbaa bokkuu, qaalluufi damiina fa'a.” Akkaataa kanaan moggaasa maqaa keessatti haadhafi abbaa, akkawoo, akaakayyuufi firri dhiyoon qooda fudhachuudhaan moggaasa maqaa kana dhagayee dhageessisa jechuudha.

2.1.8. Bu'ura Moggaasa Maqaa Daa'immanii

Maqaan dhuunfaa yeroo moggaafamu jiruufi jireenya maatii haala ibsuun ta'uu danda'a. Kana ilaalchisee, Elias (2004:44) yoo ibsu, "A name describes the import or the birth and the happiness, sadness or ambivalence of the parents upon occasion," jedha. Yaada barreessaa kanaarraa akkuma hubachuun danda'amu, maqaan dhuunfaa daa'immaniif kennamu tokko haala jiruufi jireenya maatii mul'isuu akka danda'uu ibsa. Kanaafuu, maatiin yeroo daa'ima argate sana haala maalii keessa akka ture moggaasa maqaa keessatti akka calaqisiisuu danda'u hubanna. Kanarraa ka'uun maqaan daa'immanii moggaafamu wantoota bu'ureeffatu keessaa tokko haala maatiin daa'ima sanaa keessa jiru ta'a. Moggaasni maqaa tokko tokko immoo taatee yeroo tokko keessa rawwate haala mul'isuu danda'aniin raawwatu. Kana ilaalchisee, Elias (2004:47) yoo ibsu, "Some names celebrates or commemorates natural, political, social or cultural events at or around the time of the birth," jedha. Yaada armaan olii kanarraa akka hubatamutti moggaasni maqaa taatee yookaan gochaalee yeroo tokko keessatti raawwataman ittiin yaadachuuf kan moggaafaman ta'uu isaa agarsiisa.

2.2. Sakatta'a Barruu Walfakkii

Moggaasa maqaa ilaalchisee qorannoowwan muraasni gaggeefamaniiru. Kanneen gaggeefamanis kanneen armaan gadiiti. Isaanis:

1. ደስታ አማረ (2000) Yuunivarsiitii Addis Ababaatti, qorannoo digrii lammaffaa guuttachuuf mata dure “በቦረና የበኩር ልጅ ስም ስያሜ በዓል አከባበር” jedhuufi
2. Mulgetaa Nagaasaa (2016) Documentation and Analysis of ‘Sera Geda’ Among Karrayyu Oromo Academic Publishing PhD Dissertation jedhuudha.

Cimina: aadaa boonsaa moggaasa maqaa Oromoon qabu akka ifatti bahuuf hojiin hojjetame cimina hojii lamaan keessatti mul’ataniidha.

Walfakeenya qorannoo kana waliin qaban: qorannoon jalqabaa mata duree moggaasa maqaa kan jedhu yoo ta’u inni itti aanu immoo kallattiidhaan moggaasa maqaa jechuu yoo baateyyuu qabiyyeen yookaan hojii ‘dissertation’ kana keessatti moggaasa maqaa kan ilaallatus waan taa’ee jiruuf lachanu qorannoo kanaan wanta walfakkeessudha.

Garagarummaan: qorannoo tokkoffaan Ayyaana moggaasa maqaa ilma angafaa Booranaa qofa ta’uun daa’imman kaan kan hinlaalannefi afaan Amaaratiin qophaawun isaa adda isa taasisa. Dabalataanis bakki qorannoon kun irratti gaggeefame Aana Fantaalleetiin alatti hojjetamuu isaati. Hojii lammaffaa (PhD Dissertation) keessattis qabiyyee gara biroo bal’inaan ilaalaman keessa jiraatus moggaasni maqaa akkaatan itti dhiyaate seera moggaasa maqaa ilma barcumaa irratti kan xiyyeeffateefi moggaasni maqaa ilma gudeedaa kan hinhammachiifamne ta’uu isaati.

Kanaafuu qorannoon kun hanqinaalee jiran kana guutuun akkaataa moggaasa maqaa ilmaan Karrayyuu Aanaa Fantallee haala kanaan dhiyeessera.

BOQONNAA SADI: MALA QORANICHAA

Mata dureen kun tooftaalee qorannichaafi wantoonni mala qoranichaa waliin walqabatan kanneen akka saxaxa, iddatteessuu, irraawwatama, madda odeeffannoo, mala odeeffannoowwan ittiin funaanamu, mala odeeffannoon ittiin qaacceeffamufi kkf.of keessatti hammata. Wantoonni armaan olitti tuqaman kunis bal'inaan kanaa gaditti ibsamaniiru.

Akkuma boqonnaa tokkoffaa keessatti ibsametti xiyyeeffannaan qorannoo kanaa inni guddaan sirna moggaasa maqaa ilmaan karrayyuuti. Qorannoo aadaa hawaasaa waliin walqabatu geggeessuuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuutu gaarii ta'a (Dastaa 2002). Sababni isaas gosti qorannoo akkanaa odeeffannoo daawwannaa, afgaaffiifi marii gareetiin kallattumaan hawaasicha keessa galuun funaanamu gadi fageenyaan ibsa. Gosa qorannoo kana keessatti ragaaleen qorannoodhaaf funaanaman gabatee, giraafiifi kkf niin kaa'amanii ibsamuu waan hin dandeenyeef gara qorannoo biraatti gargaaramuun rakkisaa ta'uu danda'a. Akka (Spradley 1979) ibsutti qorannoon aadaa hawaasaa irratti geggeeffamu waa'ee hawaasichaa qorachurra darbee hawaasicharraa barachuu irratti xiyyeeffata yaada jedhu of keessaa qaba. Kun immoo odeeffannoon argame gadi fageenyaan xiinxalanii ibsuudhaan waan duraan hinbeekammellee ifa baasee kan namatti mul'isudha.

Qorannoo tokko gochuun dura, maalif akka gaggeeffamu, akkamitti akka gaggeeffamu, maalirraatii akka xiyyeefatuufi mala akkamiin yoo fayyaadame kaayyoo barbadame bira gahuu akka danda'u adda baasuu barbaachisa. Haaluma kanaan qorannoo kana gaggeessuu keessatti malli qorannoo akkamtaa/qulqulleeffataa/ filatamee qorannichi akka gaggeeffamu ta'eera. Ragaaleen qorannichaaf barbaachisanis manguddoota Oromoo, qoratoota aadaafi hojjatoota waajjira Aadaafi Turizimii waliin gaaffiilee afgaaffii, marii garee xiyyeeffannoofi daawwannaa taasisuun, kan funaaname yoo ta'u, ragaan argame kunis jechaan ibsamee akka qaacceffamee hiikni itti kennamu waan barbaadameef malli kun filatamee akka qorannicha mala akkamtaan/qulqulleeffataan/ akka gaggeeffamu ta'eera.

Mala kana ilaalchisee Addunyaa (2011:10) yoo ibsu, “Qorannoon Akkamtaa, gaaffii maaliif? Akkamitti? Jedhan ibsuuf carraaqa,” jedha. Haaluma kanaan dhimmoota qorannicha keessatti, maqaan akkamiifi eenyuun akka moggaafamu, moggaasni maqaa akaakuu meeqa akka qabu gaaffiin ka’ee karaa manguddootaafi qorattoota aadaa ibsi akka irratti kennamuufi qacceeffamu ta’eera. Kanaafuu malli akkamtaa/qulqulleeffataa kun qorannoo kanaaf filatameera.

Qorannoon geggeeffamu kun “Qorannoo Aadaa Hawaasaa “ jalatti ramadama. Qorannoon gosa akkanaa waan jiruuf jireenya dhala namaa keessa jiru (duudhaa, dandeettii, dadhabina, fedhii, jaalala,jibba) daawwachuun, gaafachuun, yaadannoo qabachuufi waraabuun ragaalee funaannata (Salamoon 2004). Haaluma kanaan qorataan kunis ragaalee bifa garagaraatiin sassaabaman gadi fageenyaan xiinxalee tokko tokkoon adda baasee ibseera.

3.1 Saxaxa Qorannichaa

Qorannoo tokko gaggeessuu keessatti adeemsa raawwii qorannichaa, maal akka ta’uu qabu, dhimmoota qorannicha keessatti akka bu’uraatti ilaalamu maal akka ta’e hubachuu gaafata. Akkasumas qorannichi maal akka fakkaatuufi maalirratti akka xiyyeeffatamuu qabu adda baasuun beekuun qorannicha haala barbaadameen raawwachuuf gargaara. Kana waan ta’eef saxaxa qorannoo adda baasuun barbaachisaa ta’eera.

Saxaxa qorannoo ilaalchisee, Victor (2009:203) yoo ibsu, “The research design is a plan of action that allows the researcher to know (to paraphrase) where they came from, where they are and where they are going,” jechuun ibsa. Yaada kanarraa akka hubatamutti saxaxni qorannoo tokkoo, qorataan garamitti qorannicha geessaa akka jiru beekuuf isa gargaara. Yaaduma kana kan deeggaru Addunyaa (2011:64) yoo ibsu, “Saxaxa qorannichi deebisuuf deemu, kaayyoo isaa akaakuuwwan odeeffannoo argamuti,” jechuun ibsa. Yaada hayyoota kanaarraa akka hubatamutti saxaxni qorannoo, mala qorataan qorannicha ittiin gaggeesu. Akkaataa filannoo iddattotaa, meeshaan odeeffannoon ittiin guuramu maal maal akka ta’eefi qaaccessee kan ibsu ta’a. Dabalataanis, Addunyaa (2011:63) irratti yoo ibsu, “Qorannoon haala ibsuurratti yoo

xiyyeffata ta'e, saxaxni isaa ibsaadha. Kan ibsamus odeeffannoo akkamtaarratti yoo hundaa'e saxaxni isaa ibsaa akkamtaa (qualitative descriptive) ta'a" jedha.

Akka yaada barreessaa kanaarraa hubachuun danda'amutti, hojii qorannoo keessatti saxaxa qorannoo adda baasanii beekuun barbaachisaa ta'a. Qorannoo kana keessatti moggaasni maqaa maal akka ta'e, bu'uurri moggaasa maqaa maal irratti akka xiyyeeffatuufi bu'uurri moggaasa maqaa daa'immanii maal akka ta'e ragaan manguddoota irraa argamerratti hundaa'uun xinxalamanii jechaan ibsi akka itti kenamu waan barbaadameef saxaxni qorannoo kanaa ibsaa akka ta'u filatamee hojiirra ooleera.

3.2 Tooftaa Iddatteessuu

Qorannoo gaggeessuu keessatti filannoon iddattoota qulqullina qorannichaaf bu'aan inni qabu murteessaa ta'a. Haaluma kanaan, qorannoo kana keessatti qorataan tooftaa iddatteessuu miti- carraa fayyadamuun iddattoota filateera. Kunis namoota odeeffannoo sirriifi qabatamaa ta'e kennuu danda'an adda baasuun qorataan ta'e jedhee manguddoota aadaa hawaasichi karaa moggaasa maqaa qabu sirriitti beekan filachuun ragaa funaanuuchuuf isa gargaarera.

Tooftaa iddatteessuu kana ilaalchisee Jane (2003:78) yoo ibsu, "In non-probability sample, units are deliberately selected to reflect particular features of or groups with the sampled population," jedha. Yaada kanarraa akkuma hubannu tooftan miticarraa kun itti yaadamee iddattoota filachuuf gargaara. Haala kanaan qorannoo kana keessatti qorataan namoota daangaa qorannichaa keessa jiran keessaa kanneen dhimma kanarraatti odeeffannoo guutuu kennuu danda'an manguddoota Oromoofi qorattoota aadaa itti yaaduun filuun odeeffannoo barbaadamu irraa funaanuun qorannicha gaggeessuuf gargaara.

Ragaa funaanuu keessatti qorataan tooftaa iddatteessuu akkaayyoo/kaayyeffataa/ fayyadamuun ragaa walitti qabachuun qaaccesseera. Iddatteessuu akkayyoon kunis miseensota hoomaa keessaa kanneen odeeffannoo barbaadamu sirritti beeku jedhamee itti amanamu itti yaaduun filachuufi namoota kaayyoo qorannoo keenyaaf bu'aa buusuu danda'an addatti filuun ragaa argachuuf qorataa gargaara. Kana ilaalchisee Addunyaa (2011:67) yoo ibsu, "Iddatteessuu akkayyoon akaakuu iddatteessuu miti-carraa ta'ee qorataan tokko beekumsa dimshaashaarratti qaburraa ka'ee kanneen odeeffannoo irraa

argachuu danda'u murteessuu ilaala. Akka kaayyoo qorannichaatti yookaan qoratichaatti odeeffataa yookaan deebistoota filachuu waan ta'eef," jechuun kaa'a.

Yaada armaan olii kana deeggarruun Scott and Deildred (2009:47) yoo ibsan, "Purposive sampling involves selecting people for our research who are available or important to the given study," jedhu. Yaada kanarraa ka'uun qorataan akaakuu iddatteessuu miti- carraa keessaa iddatteessuu akkaayyoo/kaayyeffataa/ fayyadamuun manguddootaafi qorattoota aadaa beekumsa gahaa qaban filachuun ragaa irraa funaanuun akka qaaccessuuf qorataan itti fayyadameera.

Dimshaashumatti, qoraataan yaadota armaan oliirraa ka'uun, qorannoo keessatti namoota ragaa yookaan odeeffannoo kennan ta'e jedhee manguddootaafi qorattoota aadaa keessaa filachuun ragaa barbaadamu irraa funaannateera. Kunis odeeffannoo sirrii ta'e argachuuf gargaara. Filannoon odhimtootaa kan taasifame eeru Waajjirri Aadaafi Turuzimii Aanaa Fantaallee kenne ka'umsa gadhachuudhaani.

Akkaataa kanaan aanaa filatame kana keessaa manguddoo kudhaniifi hojjataa Waajjira Aadaafi Turizimiifi qorattoota aadaa namoota afur irraa af-gaaffiin, akkaasumas manguddoota kudha jahaa garee lama kan namoota saddeet saddeet qabutti qooduun, garee tokko akaakuu ilmaan karrayyuu irratti, garee lammaffaa immoo bu'uura moggaasa maqaa irratti marii garee xiyyeeffannootiin ragaan yoo fudhatamu, hubannoofi beekumsa isaan moggaasa maqaarratti qabaniin filatamuun akka oddeeffannoon irraa funaanamu ta'eera. Marii gareetiin odeeffannoo fudhachuun kan barbaachiseef yaada hunda nama tokkorraa guutumaan guututti argachuun hin danda'amu. Kanaafuu namoonni bakka tokkotti yoo walitti dhufan odeeffannoo qulqulluufi sirrii ta'e kennuu danda'u waan ta'eefi.

3.3 Irraawwatama Qorannichaa

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu irraawwatama qaba. Irraawwatamni kunis namootaafi dhimmota qorannoon gaggeeffamu sun irratti gaggefamuudha. Kana ilaalchisee, Addunyaa (2011:64) yoo ibsu, "...namootafi dhimmoota qorannoon sun irratti gaggeeffamu waan ilaalatuuf kan irratti raawwatame gaalee jedhurraa adeemsa

suphaatin uumame,” jedha. Haaluma kanaan, irraawwatamni qorannichaa xiinxala moggaasa maqaa ilmaan Karrayyuu Aanaa Fantaallee ta'eera.

3.4 Madda Ragaa

Maddi ragaa kan namni qorannoo gaggeessu tokko kaayyoo ka'eef galmaan ga'uuf odeeffannoo irraa funaanudha. Haaluma kanaan, madda ragaa jaarsoliifi qorattoota aadaa Aanaa Fantaallee adda addaa godhachuun qorataan ragaa isaa funaanera. Kunis afgaaffii irratti manguddoo kudhaniifi beektota afur, marii garee xiyyeeffanoorratti manguddoo kudha jaha hirmaachisuun kan gaggeefameedha.

3.5 Malleen Funaansa Ragaa

Qorannoon tokko yeroo gaggeeffamu ragaa yookaan odeeffannoo funaanuun barbaachisaa waan ta'eef, meeshaalee ragaan kun ittiin funaanamu barreessuu gaafata. Haaluma kanaan qorataan meeshaalee ragaa funaanuuf gargaarame kan armaan gadii ta'u.

3.5.1 Afgaaffii

Afgaaffiin mala qorannoon akkamtaa/ qulqulleefataa keessatti meeshaa oddeeffannoon ittiin funaanamu keessaa isa bu'uraati. Yaada kana ilaalchisee, Scott and Deirded (2009:47) yoo ibsan, “Interview is one of the most popular qualitative research tools. It is very important in gathering reliable data,” jechuun kaa'u. Yaada armaan oliirraa akkuma hubatamutti mala qorannoo qulqulleeffataaf ragaa funaanu keessatti afgaaffiin meeshaa beekamaafi baay'ee barbaachisaa akka ta'e nihubanna. Kanaafuu qorannoo kana keessatti qorataan ragaa funaanuurratti afgaaffii caaseffamaafi miti-caaseffamaa, filachuun itti dhimma ba'uun odeeffannoo qorannoo kanaaf barbaachisu funaanachuun akka qaacceffamu ta'eera. Aadaa Oromoo Karrayyuu karaa akaakuu moggaasa maqaa jiru ilaalchisee qorannoon bal'inaan gaggeefame hinjiru. Hanga qorataan beekutti, keessumaa Aanaa Fantaalleetti mata duree moggaasa maqaarratti qorannoon ta'e hinargamu. Kanaafuu, dhimma kana gadi fageenyan kan beekan manguddoota/ jaarsooli waan ta'aniif isaanirraa odeeffannoo funaanun qorannoo kana gaggeesuun filannoo biroo kan hinqabneedha. Haaluma kanaan ragaa funaanuuf afgaaffii caaseffamaafi miti-caaseffamaa akka filatamee hojjiirra oolu ta'eera. Ragaa kanas qorataan naannoo manguddootan ragaa

ga'aa ta'e kennannirratti argamuun, yaadannoo qabachuun, vidiyoofi sagalee waraabun ragaan kun akka funaanamu ta'eera.

3.5.2 Marii Garee Xiyyeeffannoo

Marii garee irratti mata duree qorannoo kanaaf odeeffannoo sirrii kan kennuu danda'an jaarsolii yoo ta'an oggeeyyiin qorattoota aadaa aanichaa hanga tokko beekumsa niqabaatu. Kanaafuu namoota kanarraa odeeffannoon akka funaanamu ta'eera. Kunis muuxannoofi beekumsa jara kanaa qorannoo kana keessatti dhimma bahuuf gargaara. Kana ilaalchisee Kotheri (2004:98) yoo ibsu, "Focused group interview is meant to focus attention on the given experience of the respondent..." jechuun kaa'a. Marii kanas qorataan bakka giddugaleessa ta'e xaddacha mariin gandaa yeroo mara jalatti taasifamu jalatti walitti qabuun ragaan akka irraa funaanamu taasiseera. Yeroo marii garee xiyyeeffannoo kanas ragaa funaanamu keessatti akaakuun moggaasa maqaa ilaalchisee akka ibsa kennan ta'eera.

3.5.3 Daawwannaa

Daawwannaan meeshaa funaansa ragaalee keessaa isa tokkodha. Mala yookaan meeshaa kanatti fayyadamuudhaan bakka gochi yookaan wanti qoratamuuf barbaadamu sun jirutti argamuun ijaan ilaalaa odeeffannoo ittiin funaananiidha. Yaada kana kan deeggaru, Dastaa (2010:118) yoo ibsu, "Daawwannaan mala odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu keessaa isa tokko. Qorataan iddoo qorannicha itti gaggeessu sanatti yeroo yeroodhaan argamee qaama qorannicha irratti gaggeessu sana hordofa," jedha.

Kanaafuu, qorataan mala odeeffannoon akkamtaa yookaan qulqulleeffataa ittiin funaanamu keessaa tokko kan ta'ee daawwannaatti gargaarameera. Kanas yeroo moggaasni maqaa gaggeeffamu bakka sanatti argamuudhaan, haaluma gaaffii yeroo daawwannaaf qopheeffateen wantoota daawwate barreessee qabachuun ragaan akka funaanamu ta'eera.

Sirna moggaasa maqaa ilma gudeedaa daawwaachuun dursa gaaffiif deebii wajjiin taasiseen boodarra yeroo sirni raawwatu cheeklistii qophaa'e irratti hundaayee ragaa

funaannachaa daawwateera. Hirmaannan qorataas ga'ee daawwachuun (observer) qofaanidha.

3.6 Adeemsa Funaansa Ragaa

Ragaalee addemsa qorannoo kanaaf barbaachisoo ta'an funaanuu keessatti hojiwwan armaan gadii akka rawwataman ta'eera.

3.6.1 Haala Ragaan Itti Funaanamu

Ragaan manguddoota/ jaarsoliifi qorattoota aadaa aanichaarraa funaame keessatti, keessumaa odeeffannoo manguddoonni kennan yaadannoo dhuunfaa qabachuufi sagaleedhan waraabudhaan ragaan akka funaanamu ta'eera. Kunis odeeffannoon waraabame ragaaf akka taa'u ta'eera.

3.6.2 Akkaataa Hirmaattonni Ragaa Itti Kennan

Manguddootarraa ragaa funaanuu osoo hin jalqabiin dura dhimma ragaan sun barbaadameefi yookaan kaayyoo qorannichaarratti, akkaataa yaada isaanii itti ibsaniifi ragaa kennuu keessatti haala qabatamaa aanaa isaanii akka bu'ureeffatanii yaada kennaniif hirmaattotaaf ibsi gahaan karaa qorataa akka kennamu ta'eera. Keessumattu yeroo marii garee xiyyeeffannoo yaada walharkaa fuudhuun inni tokko yaada nama biroo deeggaruufi foyyessuun yaada dhiyeessuu akka danda'an dursee ibsi barbaachisu akka hirmaattotaaf kennamu ta'eera. Kunis kan tokko dogoggore inni biraa sirreessaa akka deemuufi yaada qulqulluu ta'e argachuuf yaadameeti.

3.6.3 Haala Qaaccessa Ragaalee

Ragaaleen jaarsolii yookaan manguddootarraa yaadannoo qabachuun, waraabbii viidiyoofi sagaleen funaanaman xiinxalamanii, ibsi irratti kennamee akka hiikaman ta'eera. Kunis qorannoo kana keessatti akka argannoo qorannichaatti qaacceffamee akka dhiyaatu ta'eera.

3.6.4 Haala Amanamummaa Qorannichaa

Qorannoon kun amanamummaa guutuu akka qabaatuuf qorataan dursee waajjira Aadaafi Turiizimii aanichaa wajjin walqunnamuun jaarsolii yookaan manguddoota beekamoofi

mata duree kanarratti muuxannoo gahaa qaban akka adda bahan taasifameera. Ragaan manguddoota kanarraa funaanames bifa sagalee suuraafi viidiyoon akka waraabamu ta'eera. Kunis qabatamummaa ragichaa waan mul'isuuf amanamummaa qorannichaa kan mirkaneessu ta'eera.

3.7 Qindaa'ina Qorannichaa

Boqonnaa tokkoo hanga boqonnaa shanii jalatti wantoonni qindaa'an akka armaan gadiitti ibsamu. Boqonnaa tokko jalatti seenduubee qorannichaa, ka'uumsa qorannichaa, kaayyoo qorannichaa, barbaachisummaa qorannichaa, daangaa qorannichaa, hanqina qorannichaafi furmaata qorannichaa kan hammatamedha.

Boqonnaa lama jalatti sakatta'a barruu jalatti, maalummaa maqaa, maalummaa moggaasa maqaa, moggaasa maqaafi aadaa, faayidaa moggaasa maqaa, akaakuu moggaasa maqaa daa'immanii aadaa Oromoo Aanaa Fantaallee, haala yookaan sirna raawwii moggaasa maqaa daa'immanii, bu'uura moggaasa maqaa mata dureen guguddaan jedhan kan kaa'anidha.

Boqonnaa sadii mala qorannoo jalatti mata dureewwan guguddaa saxaxa qorannoo, tooftaa iddatteessuu, irraawwatama qorannichaa, madda ragaa, meeshaalee funaansa ragaaa (Afgaaffii, marii garee xiyyeeffannoofi daawwannaa) fi adeemsi funaansa ragaa jalatti dhiyaataniiru.

Boqonnaa afur xiinxala ragaalee jalatti akaakuu moggaasa maqaa daa'immaniiifi raawwii isaanii, qooda fudhattoota moggaasa maqaa daa'immanii, bu'uura moggaasa maqaa daa'immanii mata dureewwan jedhan guguddaan ka'aniiru.

Boqonnaa shan cuunfaa, goolabaafi yaboo mata dureewwan jedhaman jalatti qabxiwwan barbaachisoon ka'aniiru.

BOQONNAA AFUR: XIINXALAA RAGAALEE

Aadaa bal'aa Oromoon karrayyuu qabu keessaa tokko aadaa moggaasa maqaati. Moggaasni maqaa daa'immanii aadaa Oromoo karrayyuu keessatti akkaataa itti raawwatu ilaalchisee manguddoofi beektota irraa ragaa funaanera. Kunis, bifa afgaaffii, daawwannaafi marii garee xiyyeeffannoon kan raawwatameedha. Kanneenis akka armaan gadiitti xiinxalamanii akka dhiyaatan ta'eera.

4.1 Akaakuu Ilmaan Karrayyuu

Qorataan funaansa ragaa keessatti manguddootaafi beektota Aanaa Fantaalee gandoota adda addaa keessa jiraatan waliin bifa afgaaffii, marii garee xiyyeeffannoofi daawwannaa taasisuun odeeffannoon akka funaanamu ta'eera. Haaluma kanaan yaada kennamerraa akka hubatamutti uummanni Oromoo aanichaa yeroo daa'immaniif maqaa moggaasau aadaa mataa isaa qaba. Maqaan kunis akaakuu kan qabu ta'ee, haala adda addaa ka'uumsa godhachuun akka moggaafamu ilaalameera. kunis akka armaan gadiitti qacceeffameera.

Ibsa Manguddoonni kennan irraa akka hubatametti akaakuun moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kunis moggaasa maqaa ilma gudeedaa, ilma waraan agabsaa, ilma barcumaafi ilma mixii jedhamuun beekamu. Moggaasni maqaa ilma gudeedaa jedhamuun beekamu daa'ima sirna gaa'ilaa seera qabeessan ijaarame keessati dhalateef raawwatama. Moggaasni maqaa kunis daa'imti dhalatee gaafa guyyaa afuraffaa raawwatama. Guyyaa moggaasa maqaa daa'ima kanaa dhodhoobboo dhaabu. Dhodhoobboon akkaayyii garbuu irraa qopheessaniidha. Kan itti aanu moggaasa maqaa ilma waraan agabsaati. Ilmi waraan agabsaa kun ilma lola diina wajjin taasifamu keessatti argame qomatti qabanii galataniidha. Karrayyuun daa'ima lola keessatti diina irraa argattu hin ajjeestu. Waraana agabsuudhaan yookaan ajjeessuu dhiisudhaan fudhatte galti. Kana booda akkuma ilma isaatti maqaa itti moggaasudhaan kabajaafi jaalala ilma gudeedatti aanu kenneefi guddifata. Daa'imti kunis abbaafi haadha dhiigaa waan hin beekneef warruma kana kan ofii godhatee guddata. Sadaffaa irratti kan dhufu immoo moggaasa maqaa ilma barcumaati. Ilmi barcuma kun akkaataa lamatti akka ilaalamu ibsu. Isaanis tokko isa maatiin dhabaan fira dhihoo irraa seera barbaachisu guutuun akka ilma ofiitti fudhatanii

kan guddifatan yoo ta’u,inni gara biraa immoo amba gara biraa akka ilmaatti yookaan akka gosaatii heera lallabuudhaan kan fudhatamuudha.Inni lammaffaa kun mirga maatii sana dhaaluu argachuu hin danda’u. Karrayyuun daa’ima dhalli isaa akkuma dhaleen badheetti baasee gate tokko yoo argatte bira hin dabartu, mixii irraa haxaayee qabatee gala. Ilmi kunis ilma mixii jedhameet beekama. Daa’imti argatame kun dhiira yoo ta’e seera moggaasa maqaa ilmaa guutudhaan moggaafama.

Walumaa galatti yaada manguddoon karrayyuu ibsa afgaffii “ Akaakuu moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu maal akka ta’an eenyutu naaf ibsa ” jedhee dhiyaatef kennan irraa argameen yoo ilaallu akaakuuwwan moggaasa maqaa ilmaan karraayyuu keessatti gaggeeffamu keessaa tokko moggaasa maqaa ilma gudeedaaf gaggeeffamu akka ta’e hubachuun danda’ameera.

Fakkii 1

Suuraa mariin garee xiyyeeffannoo manguddoo karrayyuu waliin akaakuu moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu irrattii yeroo taasifamu agarsiisu.(Ebla 17,2010)

Suuraa kana irraa akkuma agarru inni dhaabbatee mariisisu qorataadha. Manguddoo mari’achaa jiran kanneen qorataa irraa gara harka mirgaatii jalqabee maqaan isaanii yoo

tarreeffamu: Xaddachoo Roobaa, Doobbaa Huummoo, Burqaa Boosat, Bashaa Waaqoo Roobaa Dallaale, Jiloo Addaa, Mahaammad Xaasoofi Daadhii Hawaas

Ibsa yaada kennitoota irraa akka hubatametti maqaan ilma gudeedaatti bahu karaa lamaa akka ta'eedha. Isaanis maqaa seeraafi maqaa jaalalaati. Maqaan seeraa maqaa seera aadaatiin moggaafamu yoo ta'u; maqaan jaalalaa immoo maqaa seeraan moggaafame boodan dhufee kan maqaa seeraa kana moo'un daa'ima sana irraatti hafuudha. Xiyyeeffannaan qorannoo kanaa immoo maqaa seeran moggaafamuudha. Maqaan seeraa wantoota garagaraa bu'uura godhachuun moggaafama. Isaanis maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa lagaa, maqaa mukaatiin, maqaa jilaatiin, maqaa yeroo waliin waqabatee, maqaa hawwiifi abdii, maqaa dhala dhabanii turmaata booda argachuu, maqaa du'a ijoollee dura dhalatanii; akkasumas maqaan jaalalaa maqaa dura seeraan moggaafame booda dhufuudhaan kan daa'ima tokkotti bahuu danda'uudha. Isaan kunis maqaa bareedumaafi fokkisummaa daa'immanii, maqaa guddinaafi sochii qaamaa, maqaa amala daa'ima sanaa ilaallatuufi kan kana fakkaatan bu'uura godhachuun akka itti baafamu ibsu.

4.2 Bu'uura Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu

Oromoon karrayyuu daa'immanii yeroo maqaa moggaasu wantoonni akka bu'uraatti fayyadamu kan garagaraatu jiru. Haaluma kanaan bu'uura moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu akka armaan gadiitti ilaalla. Gaaffii "Moggaasni maqaa daa'immanii maal bu'ureeffachuun gaggeeffama?" jedhu kana manguddoonni karrayyuu yaada akka itti kennan erga taasifamee booda ragaan isaa akka funaanamu ta'eera. Haaluma kanaan manguddoonni marii garee xiyyeeffannoorratti akka ibsanitti maqaan daa'immaniif yeroo moggaafamu waan bu'uura godhatu qaba jechuun, Obbo Boruu Hawaas Ebla 03, 2010 ALI "Qabeenya uumamaa kan akka mukaa, lagaa, tulluu, lafa yeroofi kan biroos ka'umsa godhachuun moggaafama" jedhu. wantoonni bu'uura godhatan kan adda addaa akka jiraniidha. Isaanis maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa lagaa, maqaa mukaatiin, maqaa jilaatiin, maqaa yeroo waliin waqabatee, maqaa hawwiifi abdii, maqaa dhala dhabanii turmaata booda argachuu, maqaa du'a ijoollee dura dhalatanii; akkasumas maqaan jaalalaa maqaa dura seeraan moggaafame booda dhufuudhaan kan daa'ima tokkotti bahuu danda'uudha. Isaan kunis maqaa bareedumaafi fokkisummaa daa'immanii, maqaa

guddinaafi sochii qaamaa, maqaa amala daa'ima sanaa ilaallatuufi kan kana fakkaatan bu'uura godhachuun akka itti baafamu ibsu. Haaluma kanaan moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessatti dhimoota akka bu'uraatti ilaalaman keessaa hanga ta'e akka armaan gadiitti qaaccefamanii dhiyaataniiru.

Akka monguddoon kun ibsanitti bifa aadaatiin maqaa moggaasuun jiraatus dhiibbaan gama amantaatiin jiru bu'uura moggaasa maqaa kana gachisiisa jira jedhu. Keessattuu dhiibban amantaa musliimaa caalmaa qaba jedhu.

Fakkii 2

Suuraa yeroo mariin garee xiyyeeffannoo manguddoota karrayyuu waliin bu'uura moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu irraatti taasifamu agarsiisu.(Ebla 03,2010)

Akkaataa teessuma walakkaa geengoo manguddoo suuraa irratti mul'atu kanaan jalqaba gara harka bitaatti kan argamu qorataadha. Kallatuma bitaa kanarraa manguddoo qorataatti aanee jirurraa jalqabnee yoo maqaa isaanii teerreessinu: Asaboot Biiftuu, Boruu Hawaas, Saaroo Fantaallee, H.Roobaa Fantaallee, H.Roobaa Jiloo, Boonaa Fantaallee, Boruu Xaddachoo, H.Hawaas Abboomsaa

4.2.1. Moggaasa Maqaa Daa'immanii Kan Lafaan walqabatu

Karrayyuu maqaa ilma isaa moggaasu ilaalchisee Manguddoota karrayyuu waliin marii taasifameen gaaffii “karrayyuun maqaa lafa irra jiraatu maqaa ilma isaa taasisee kan moggaasu jiraa ? Yoo jiraate eenyutu moggaasa maqaa kana keessatti qooda fudhata?” jechuun dhiyaate irratti hundaa’uun ibsi manguddoon Jiloo Gobbuu Jiloo Wax.10, 2010 ALI kennan akka armaan gadiitti dhiyaateera. Manguddoo Jiloo Gobbuu yoo yaada kennan “moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessatti kan qooda fudhachuu danda’an abbaafi haadha daa’ima sanaa, akaakayyuu, akkoo, firaafi ollaa yoo ta’an, Kanneen keessaa dursa kan argatu akaakayyuu yookaan abbaa abbaa ilma dhalate kanaa akka ta’e ibsaniiru.” Dabalataanis marii garee manguddoofi beektotaa irratti yaadni walfakkatu argameera. Akka yaadni kallatti garagaraa irraa argame kun agarsiisutti moggaasa maqaa ilma karrayyuu irratti qoda kan fudhatu maatii mucaafi ollaa akka ta’an ibsameera. Maqaa ilmatti moggaasan kana lallabuudhaan firaafi ollaa dhageessisuu irratti akaakayyuu mucaa sanatu dursa argata; yoo akaakayyuun mucaa sanaa lubbuudhaan kan hin jirre ta’e abbuma mucaatu maqaa ilma isaa dhageessifata. Qooda fudhattoonni yookaan himaattoonni sirna moggaasa maqaa kana irratti argamanis ‘dhageenye dhaggeeffanne’ jechuudhaan sirnicha moggaasa maqaa kanarratti hirmaatu.

Fakkii 3

Suura Manguddoo Jiloo Gobbuu Jiloo Yeroo bu'uura moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu irratti ibsa kennan fudhatame

Ka'uumsi moggaasa maqaa lafa daa'imti irratti dhalateen taasifamuufis maqaa moggaafame waliin akka kanatti kaa'ameera.

Arroollee: arroollee maqaa lafaati. Lafti kun daangaa Aanaan Fantaallee Naannoo Amaaraa yookaan Saba Argobbaa jedhamu waliin walitti dhufu irratti argama. Lafa kana karrayyuun durirraa irra jiraachaa tureera. Ilma lafa kana irratti dhalates Arroollee jechuun maqaa itti moggaafata. Haalli kun abaabayyuu irraa kan moggaafamaa tureedha, ammas itti fufet lafa kanaan maqaan ilmaa moggaafamaa jira. Kana jechuun lafti kun kan karrayyuu ta'uu agarsiisa. Ilmi maqaan Arroollee jedhu kun itti moggaafame abbummaan lafa kanaa kan isaafi saba isaa ta'uu itti himamaat guddata. Lafichas irra oolee bula, itti bobba'ees gala.

Abboomsa: abboomsa maqaa lafaati. Qarqara Aanaa Fantaallee Godina Arsiitti argama. Akkuma beekamu Karrayyuun tikfatee bulaa waan ta'eef haalli jireenya isaa bakkee irraa gara bakkeetti socho'uudhaani. Lafa abboomsa jedhamu kanas looniin itti godaaneet bula. Ilma lafa kanarratti dhalates maqaa lafa kanaat itti moggaasa. Sababaan isaas yeroofi bakka dhaloota ilmaa isaa sana yaadachuun dabalata lafichi kan isaa ta'uu ittiin agarsiifata.

Gobbuu: maqaa lafaa kan yeroo ammaa kana Magaalaan Mataahaaraa irra jirtuudha. Lafti kunis kanuma kooti jechuudhaaf karrayyuun ilma lafa kanarratti dhalate maqaa gobbuu jedhu itti moggaafata.

Niinnii: ilma lafa niinnii jedhamuu kana irratti dhalate maqaa lafa kanaat itti moggaafatu. Lafti kunis lafa raasaa diriiraa ta'eedha. Bal'adhadhu; mul'adhu ittiin jechuuf maqaa kana itti moggaafatu. Abbummaan lafa sanaas kan isaa ta'uu ittiin ibsachuufidha.

Dagaagaa: Lafti kun malkaa obaa laga Awaash irratti argamuudha. Ilma bakka kanatti dhalate maqaa dagaagaa jedhu kanatu itti moggaafama. Daa'ima kanaaf guddinaafi lalisa yaadufii irraa kan ka'e maqaa kana itti moggaasu.

Gumbii: gumbii maqaa lafaati. Karrayyuun ilmi isaa lafa kana irratti dhalachuu isaa agarsiisuuf jecha maqaa lafa kanaatiin maqaa ilma isaa moggaafata.

Likkoo: Maqaa lafaa kan dheedumsa gaalatiif toluudha. Ilma iddoo kanatti dhalate maqaan kun itti mooggaafama.

Raaree: Raareen lafa diriiraa fageenyarraa waan mul'achuu danda'u agarsiisudha. Ilma iddoo kanatti dhalate maqaa kana itti moggaasu.

Akka ragaa od-himtoota irraa argameetti moggaasni maqaa ilmaan karrayyuu kunis baay'inaan kan raawwatu yookaan baafamu ilmi sun dhalatee guyyaa afur yoo guuteedha. Kunis kan ta'u yeroo kana keessatti daa'imti dhalate kun jireenya isaa itti fufsiifachuu danda'uun isaa waan amansiisaa ta'uufi.

Yaada manguddootni afgaaffii godhameef irraa ka'uun kennan kun yaada Brown (2006: 299, Vol.26) "A given name is best owned on a child by parents" jechuun ibse wajjiin kan walfakkatudha. Maqaalee kanaa olitti tarreeffaman kanarraa wantoota lama xiinxaluun adda baasuun nidanda'ama. Kunis bu'uura moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessaa kan maqaa lafa irra jiraatuun moggaasu ta'uu isaati. Gama biraan maqaan maqaa lafaatiin ilmatti moggaafatu kun kan dhiiraa malee dubaraaf kan hin moggaafamne ta'uu agarra. Kunis kan ta'eef Oromoo biratti lafti dhiiraan yookaan abbaadhaan waan waamamtufiidha. Kun immoo aadaa Oromoo karrayyuu keessatti moggaasni maqaa akkaataa yookaan sirna ittiin raawwatamu kan mataa isaa qabaachuu mul'isa.

4.2.2 Moggaasa Maqaa ilmaa karrayyuu kan tulluun walqabatan

Gaaffii 'Maqaan tulluu kan namatti moggaafamu ni jiraa kan jedhu ture? Yoo jiraate eenyu fa'a ?' jedhuuf Burqaa Boosat (Ebla 17, 2010 ALI) yoo deebisan "Hawaasa Oromoo Aanaa Fantaallee biratti bu'uura moggasa maqaa itti raawwatu akka ta'eefi namni ilma godhate tokko maqaa tulluutiin ilma isaa akka moggaasu beekamaa fi baratamaadha." jedhu. Kanaafuu maqaaleen kanaa gaditti dhiyaatan yaadicha dhugoomfachuuf nu gargaaru.

Fantaallee: Fantaalee maqaa tulluuti. Tulluun kun gandoota Aanaa Fantaallee kanneen akka Haroo Qarsaa, Dheebitii, Dhagaahedduufi Qobboo jedhamaniin marfameet argama. Aanaa kana keessatti tulluu guddaan isuma kanadha. Maqaan aanaa kanaatiis tulluuma kanarraa moggaafame. Yaada kana Boonaa Fantaallee Ebla 03,2010 ALI yoo ibsan “Karrayyuun tulluu kanatti baheet waaqa kadhata,iddoo kabajaafi ulfini guddaan keennamuufidha. Akka aadaa karrayyuutti namni reebamaa jiru tokko tulluu kanatti yoo ol dheesse sodaafi kabajaa tulluu kanaaf jecha hin reebamu,ni dhiifama.” Yaada kana irraa akka agarrutti karrayyuun kabajaafi ulfina tulluudhaaf qabuun ilma isaa maqaa tulluu kanaat itti moggaafata. Kunis akka tulluu kanaatti guddaadhu, mul’adhu kabajas argadhu ittiin jechuuf maqaa kana itti moggaafata.

Asaboot: Asabootis maqaa tulluuti.karrayyuun daa’ima tulluu kana jalatti dhalate maqaa tulluu kanaatiin moggaasa.Gama biraatiin yoo iddoo kanatti dhalachuus baate maqaan akaakayyuu ilma angafa ta’ee dhalatee kanaa Asaboot yoo ta’a maqaa kanatu itti moggaafam. Kun immoo maqaan abbaa abbaa ilma dhalatee akka hin banneef jecha waam bal’inaan mul’atuudha. Maqaan sanyii sanaa akka hin dagatamneef jecha haala kanaan maqaa akaakayyuu ilma sanaa mucichaaf dabarsanii moggaasan.

Mulluu: Tulluun kunis maqaa namaatti moggaafamuun beekama. Akkuma tulluuwwan kaawwanii ilma iddoo kanatti dhalatetu yookaan akaakayyuun isaa maqaa kana qabutu maqaan kun moggaafamaaf.

Boosat: Ilma tulluu kana biratti dhalate maqaa tulluu kanaatiin moggaasu.Hawwiifi fedhiin maatii kanaatis guddatee mul’achuu ilma isaanii arguun dabalata, iddoo dhaloota ilma sanaa ittiin yaadachuuf moggaafama.

Jireen: Maqaa tulluuti. Obbo Qumbii Ida’oo yoo ibsan “Tulluun kun bakka mukni Ejersaa inni Bokkuun Abbaa Gadaa irraa magarsan itti argamuudha. Mukichis kan umrii dheeraa qabuudha. Tuutni gadaa shananuu dabaree isaaniitti tulluu kanatti bokkuu magarfatu.” jedhu. Akka ibsa ogeessa kanarraa hubatametti bokkuun Sirna Gadaa keessatti ulfinaafi kabajaa guddaa kan qabuudha. Karrayyuun maqaa ilma isaa maqaa tulluu kanaatti kan moggaasu tulluun kun bakka argama muka kanaa waan ta’eef ilmi maqaan kun itti moggaafamu nama kabajaafi ulfina qabu, kan sabni waan gaarii irraa argatu, kan umrii dheeraa lafarra jiraatu akka ta’uuf yaaduu irraa kan ka’eedha.

Maqaalee kanaa olitti tarreeffaman kanarraa wantootni xiinxaluun adda baasuu danda'aman jiru. Kunis Bu'uura moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessaa kan maqaa tulluu itti dhiyoo jiru irraa moggaasu ta'uu isaati. Gama biraan maqaan maqaa tulluu ilmatti moggaafatu kun kana dura kan akaakayyuu yookaan kan abbaa abbaa mucaa kanaa ta'uu danda'a. Maqaan kunis kan dhiiratti moggaafamu malee dubaraaf kan hin moggaafamne ta'uu agarra.

4.2.3 Moggaasa Maqaa Ilmaa kanneen Lagaan Walqabatan

Akka odeeffannoo manguddootaafi qorattoota aadaa Aanaa Fantaallee irraa argameetti gosti moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu inni biroon aanicha keessa kan tureefi ammas kan jiru moggaasa maqaa ilmaa kan maqaa laga irraa fudhatamee moggaafamuudha. Yaadichas yeroo afgaaffi, marii garee xiyyeffannoofi taasifame keessaa afgaaffii Haaji Hawaasa Abboomsaatiif (Ebla 3, 2010ALI) dhiyaate keessaa tokkoo “Maqaa laga maqaa ilmaan taasisanii moggaasuun ni jiraa ? Yoo jiraate maqaa maalfa'a jedhamuun beekamu ?” jedhuuf deebii yoo kennan akka aadaa Oromoo aanichaatti namni ilma argaate tokko maqaa laga kanneen itti aanan moggaasuu danda'a jedhan.

Hawaas: Hawaas maqaa laga guddaati. Lagni kun akka biyyaatti tajaajila madda human ibsaafi oomisha kuduraaf muduraa, akkasumas shankoora warshaa shukkaara argamsiisu irratti gahee guddaa kan qabuudha. Warshaan Shukkaara Matahaaraa lafa amma irra jiru kana osoo itti hin dhufin dura karrayyutu marga loonii irraa fayyadamaa ture. Laga kana qarqara qubachuudhaan jireenya isaa isa loon horsisuu irratti hundaa'e kana haala gaariin geggeefachaa tureera. Jireenya isaa kanaafis lagni kun murteessaadha jechuudha. Laga kanatti dhiqatanii qulqullaa'u, dhuganii dheebuu bahu, loon isaanitis obaafatu. Faayidaa baay'ee lagni kun kennu kanaan iddoofi jaalallii kennaniif guddaadha. Ilma isaas miira kanaan maqaa laga kanaa taasissee moggaasaaf. Kanaafuu karrayyuu biratti maqaan Hawaas jedhu kun maqaa namoota baay'ee ta'ee argama.

Bulgaa: Lagni bulgaa kun Naannoo Amaaraa qaxxaamuree kan dhufu ta'us daangaa Aanaa Fantaallee irra yaa'udhaan dabree deema. Karrayyuun yeroo kaanis ta'ee yeroo bonni itti hammaate qarqara laga kanaa irra qubachuudhaan bonarraa dandamata. Laga kanas maqaa Bulgaa jedhuun waama. Ilma iddoo kanatti dhalates maquma laga kanaat itti moggaafata. Kun immoo qabeenyummaan lagichaafi lafa naannoo sanaa kan isaa ta'uu itti barsiifachuufi kan isaa ta'uu mirkanneeffachuuf jecha kan raawwatamuu ta'uu isaa manguddoon ni ibsu.

Burqaa: Burqaatu lafaa burqee yaa'ee laga ta'a. Karrayyuun ilma isaatti maqaa burqaa jedhu kanas ni moggaasa. Innis ilmi isaa akka bishaan burqaa qulqulluudha jechuu barbaadeeti. Lafa burqaan irra yaa'e magariisatu marga. Margii !mul'adhu! qananiidhaan jiraadhu! jedhanii waan gaarii ilma isaanitiif hawwu irraa kan ka'e maqaa kana ilmatti moggaafatu.

4.2.4 Moggaasa Maqaa Ilmaa kan maqaa mukaatiin walqabatan

Moggaasni maqaa tasuma kan lafaa burqu yookaan kan samii irraa bu'u osoo hintaane qaama seeran taa'ee moggaasutu ijoollee kanatti moggaasa. Maqaan ilmaa maqaa mukkeenitiin moggaafamu kunis haaluma itti aanee tartiibeffame kanaan ibsa isaa waliin dhiyaateera.

Dhaddachoo: xaddachi maqaa muka lafa gammoojjii irratti margudha. Aanaa kana keessas bal'inaan jira. Moggaasa maqaa ilmaa kan maqaa mukaatti moggaafamu ilaalchisee Boruu Xaddachoo Ebla 03,2010 ALI yoo yaada kennan “Karrayyuun gaaddisa muka kanaa jalatti dhimmoota murtee seera aadaa barbaadan dhiyeeffatee; maqaan muka kanaas haalli inni itti maqaa ilmaa ta'ee itti moggaafamu yoo daa'imti sun muka kana jalatti dhalate, yoo daa'imti kun guyya abbaa mariidhaaf muka kana jala oole dhalate” jedhu. Kunis abbaan warraa dhimma gosaafi sabaa xaddacha kana jalatti ilaalaa oolee yemmuu gara manaa galu niitiin isaa ilma deessee yoo isa eegde ilma sanatti maqaa xaddachoo jedhu itti moggaasa. Inni biraa maqaan kun kan itti kennamu niitiin ulfaa dahuu geesse takka osuma looniin godaansa deemtuu karumarratti kan ciniintiin qabu yoo ta'e, muka xaddachaa kana jala ciibsanii deessi. Kan dhalate dhiiraa yoo ta'e, muka kana jalatti waan dhalateef maqaa xaddachoo jedhutu itti moggaafama. Gara biraatiin

akaakayyuun ilma angafa ta'ee dhalatee tokkoo dhaddachoo yoo ta'e akkuma seera moggaasa maqaa ilma karrayyuutti maqaa kana dhaaluu danda'a.

Odaa: Odaan mallattoo Oromoon ittiin beekamuudha. Galma aadaafi seeraati. Kunis gaaddisa isaa jalatti seera tumuudhaan kan ibsamuudha. Mukti kun damee bal'aafi hidda lafa keessa fagaatee deemu qaba. Kanarraa kan ka'e baalli isaa hin harca'u; bonaa ganna magariisa. Jalli isaas yeroo mara qabbana. Yeroo dheeraa jala taa'anii waa'ee saba mari'achuuf, walbarsiisuuf akkasumas jala taa'anii seera sabaaf tolu tumuuf mijataafi kan nama hin nuffisiisneedha. Karrayyuun kabajaafi jaalala eenyummaa isaatiif qabu irraa ka'uudhaan maqaa ilma isaa Odaa jechuun moggaafata. Ilmi isaas akka odaa lalisaa akka ta'u, nama sabaaf tolu akka ta'u, yaaduu irraa kan ka'e maqaa kana moggaasa.

Mi'eessoo: ka'umsi maqaa ilma kanaa muka maqaan isaa mi'eessaa jedhamuudha. Karrayyuun ilma isaatti maqaa yemmuu moggaasu baala muka mi'eessaa jedhamu kanaa qabateeti. Kun kan agarsiisu mucaa maqaan mi'eessoo jedhu itti moggaafamu saba keessti jechi isaa mi'aawaafi dhagahamaa akka ta'u hawwu irraa kan ka'e moggaafama. Baalli muka mi'eessaa sirna garaagaraa irratti ni qabatama, baala nagaafi araaraati jedhamuudhaaniis nibeekama.

Leedii: Mukni kun walharkaa fuudhinsa sirna Gadaa keessatti barbaachisaadha. Guyyaa fuudhaaf heerumaas ni qabatama. Siinqeefi ibaayyuun muka kanarraa tolfama. Mukni kun iddoo hundatti hin argmu. Aanaa kanatti garuu qarqara laga Awaashitti heddumminaan jira. Muka firiin isaa nyaatamuudha. Karrayyuun ulfina muka kanaaf kennu irraa kan ka'e ilma isaa maqaa muka kanaatiin moggaafata.

Jajjabaa: Jajjabaan muka jalatti walgahanii waaqa kadhataaniidha. Kadhannaan kunis kan taasifamu yeroo wanti jabduun yookaan hamaan biyyatti dhufeedha. Fakkeenyaaf guyyaa lolli hamaan biyyatti dhufe gaaddisa muka jajjabaa kana jalatti walgahanii Waaqaa kadhatu. Saaroo Arroollee Amajjii 26, 2010 ALI akkana jedhama jedhu "Jajjabaa waan jabaa dhufe kana jalaa nubaasi !" Akka aadaa saba kanaatti yeroo nagaa gaaddisa muka kanaa jala hin taa'amu. Karrayyuun maqaa ilma isaas Jajjabaa jechuudhaan moggaafata.

Ilmi maqaan kun itti moggaafamus nama gaafa rakkoo yookaan wanti hamaan sabatti dhufe furmaata ta'uu danda'udha jedhanii yaadudhaan maqaa kana itti moggaasu.

Luugoo: Mukni kun laga Awaash qarqaratti marga. Yeroo walharkaa fuudhinsa Sirna Gadaa karrayyuutti kan galmi ittiin ijaaramuudha. Karrayyuun barbaachisummaa mukni kun sirna kana irratti qabu bu'uureeffachuudhaan maqaa ilma isaa Luugoo jechuun maqaa muka kanatiin moggaafata. Nama sirnaa, nama galma abbaa gadaa miidhagsu, nama sabaaf dawoo ta'u si yaa taasisu ittiin jechuudhaaf maqaa kana itti moggaasan.

Rukeessa: Rukeessa maqaa muka bareedina qabuuti. Mukni kun firii qaba. Karrayyuun maqaa muka kanaa kan ilma isaatti moggaasuuf akka muka kanaatti sanyii akka qabaatu yaadurraa kan ka'edha. Gama biraatiin maqaan kun maatii ilma dhalate kanaa keessa yoo jiraate maqaa kana itti moggaasuu danda'u.

Qilxuu: Mukni kun akkuma odaa damee danuu ta'e qaba; hiddi isaatis gadiifi dalga fagaatee deemuu danda'a. Kanarraa kan ka'e yeroo baay'ee baalli isaa magariisa. Karrayyuun maqaa kana ilmatti kan moggaasu akka muka kanaatti sanyii bal'adhu, jiini sirraa hin dhabamin yaada jedhu ittiin dabarfachuufi.

Maqaalee kanneen irraa wantootni xiinxaluun adda baasnu jiru. Isaanis akaakuu moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessa kan maqaa mukaa irraa moggaasu jiraachuu isaati. Kunis hiikaafi kabaja mukkeen kanaaf kennu irraa kan ka'edha. Muka firii hin qabne maqaa namaa hin taasisu. Mukkeen maqaan isaanii maqaa namaa ta'anii moggaafaman marti firii qabu jechuudha. Wanti sanyii hin qabne walhormaata namaatiif gaarii miti jedhee waan yaadufiidha. Gama biraan maqaan mukaa ilmatti moggaafatu kun kan dhiirati malee dubaraaf kan hin moggaafamne ta'uu agarra. Kunis kan ta'eef Oromoo biratti maqaan saala dhiiraafi dubaraa agarsiisan adduma addatti jiru waan ta'eefidha. Kun immoo aadaa Oromoo karrayyuu keessatti moggaasni maqaa akkaataa saala uumamaan xiyyeeffannaa argatee kan moggaafamu ta'uu agarra.

4.2.5 Moggaasa maqaa kanneen jilaan waqabatan

Akka od-himtoonni ibsanitti maqaan daa'immanii jilaan walqabatanii moggaafamuu danda'u. Maqaa akkanatti moggaasuun yeroo daa'imni sun itti dhalate akka ibsuuf yaadameeti. Qorataan aadaa Obbo Qumbii Ida'oo Waxabajjii 24, 2010 ALI afgaaffii taasifameef bu'uureeffachuun tokko tokkoon adda baasee ibsa itti kenneera.

Fakkii 4

Suuraa **Qorataa Aadaa obboo Qumbii Ida'oo** yeroo moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu jilaan walqabatan irratti yaada kennan fudhatame

Gadaa: Maqaan Gadaa jedhu kun Sirna Gadaa waliin walqabata. Ilma yeroo yookaan bara walharkaa fuudhinsa Sirna Gadaa dhalate maqaa Gadaa jedhamu kanatu itti moggaafama. Kunis gadaa sana ittiin yaadachuuf moggaafama. Gama biraatiin ilmi dhalate kun ilma heeraafi seera kana jaalachuun eegee guddatu akka ta’u yaadudhaani.

Jaarraa: Nama dhala dhabuun turee umrii dullummaa keessa ilma argatetu maqaa kana ilmatti moggaasa. Maqichis umrii dheeraa ta’e naaf jiraadhu hawwii jedhu ibsachuuf gargaarama jechuudha.

Jiloo: Maqaan kun kan moggaafamu warri mucaa kanatti maqaa jiloo jedhu kana moggaasu jila bulfachuuf warri ulfinaa yookaan qaalluun nutti dhufaa jira jedhanii osoo eegaa jiranii kan dhalatu yoo ta’e maqaa kanatu itti moggaafama.

Tarree: Maqaan kun kan ilma dhiiraatti moggaafamu ta’ee walharkaa fuudhinsa Sirna Gadaatiin kan walqabatuudha. Gareen yookaan Tuutni aangoo Sirna Gadaa kennuufi fudhatu iddoo aangoo kana itti waliif kannan qabu. Iddoon kunis Jinfoo jedhama. Warri abbaa gadaa iddoo jinfoo kanatti hiriira galanii cinaacha walitti sissuudhaan, fuula gara baha biiftutti garagalfatanii waliin qubachuutu tarree jedhama. Karrayyuun ilma yeroo sirna kanaa yookaan bara sirna kanaa keessa dhalate maqaa isaa tarree jechuun moggaafata.

Buttaa: Maqaan kunis walharkaa fuudhinsa Sirna Gadaatiin walqabata. Abbaan ilma isaatti maqaa kana moggaafatu sababaa hin dagatamne qaba. Kunis tuuta isaa waliin ta’uun bara aangoo Sirna Gadaa kan waggaa saddeetii fixanii, sangaa qaluudhaan tuuta aangoo isaa kana fudhatutti dabarsanii kennan ta’uu isaaniti. Kanumarraa ka’uudhaan abbaan yeroo sirna kanaa yookaan bara kana keessa ilma argate maqaa buttaa jedhu kana ilmatti moggaafata. Bara aangoo isaa haala quubsaafi nagaa qabuun xumuree garee itti aanutti dabarsee kenne kana ittiin yaadachuuf jecha maqaa kana ilmatti baasa.

Qumbii: Ilma ayyaana qaalluutiin dhalatetti moggaafama. Warri qaalluus qumbii kana ilkaan fuulduraatiin cicciniintee maatii ilma hinqabnetti tuttuufti. Maatiin kun qumbii kana fudhatee galeet mana keessa kaawata. Ilma kadhannaa Waaqaa qaalluun taasisteen dhalatetu maqaan qumbii jedhu kun itti moggaafama.

4.2.6 Moggaasa Maqaa Yeroo Waliin Walqabatan

Akka od-himtoonni yeroo dhuunfaan gaafatamaniifi marii garee xiyyeeffannoo keessatti jedhanitti maqaan ilmaan karrayyuu haalaafi yeroo daa'imti sun keessatti dhalatte irratti hundaa'uun akka mooggaasan ibsu. Maqaaleen haala kanaan moggaafaman kanneen itti aananiidha.

4.2.6.1 Maqaa Daa'imman Dhiiraa

Roobaa: Akkuma beekamu aanaan kun gammoojjii waan ta'eef hanqina roobaa guddaa ta'e qaba. Maqaan kun haala qilleensaa ilmi kun keessatti dhalate bu'uureeffachuun maqaa moggaafamuudha. Innis rooba bona hamaa booda roobe keessa kan dhalate yoo ta'eedha. Ilma milkii gaarii qabuudha; kan jiidhaafi qabbana waaqaa qabatee dhufe jechuudhaan maqaan kun itti moggaafama.

Godaanaa: Ilma osoo looniin iddoo tokkoo gara iddoo biraatti margaafi bishaan barbaacha socho'aa jiran dhalate maqaa godaanaa jedhu kana itti moggaasu. Karaa godaansaa irratti dhalachuu isaa yaadachuuf jecha maqaan kun itti moggaafama.

Daadhii: Maqaan kun ilma gaafa daadhiin mana bulfatame /naqame/ dhalatetti moggaafamuudha. Warri kun daadhii bulfatanii ilmi kun waan dhalateef maqaa kana itti moggaasu. Kunis waan ibsu qaba. Akkuma beekamu daadhiin dhugaatii aadaa Oromoo dammarraa hojjetamuudha. Karrayyuunis maqaa dhugaati dammarraa tolfamu kanatti maqaa ilma isaa baasuun isaa saba keessatti gochaafi jechi isaa mi'aawaa akka ta'u, nama jaalatamaa akka ta'u yaadudhaan maqaa kana moggaasa.

Boruu: Maqaa kana ilma barii waaqaa yookaan lafa barii dhalatetti moggaasu. Bariin immoo hiika qaba. Hiikni isaas abdiin ofduratti jiru mucaa kanaaf gaarii akka ta'e kan agarsiisudha.

Duubee: Ilma abbaan garaatti dhiisee irraa du'etu yookaan kan du'a abbaa booda dhalatetu maqaan kun itti moggaafama. Innis du'a abbaa booda dhalate yaada jedhu agarsiisa. Obboleessi abbaa bakka abbaa mucaa kanaa bu'ee maqaa duubee jedhu kana itti moggaasisa. Haadha mucaa kanas isumatu dhaalee ijoollee obboleessa isaa guddisa. Ijoolleen obboleessa dhaale kanarraa dhalatan isaan hin waamaman. Maqaa obboleessa isaa du'e sanaatiin waamamu.

Waariyoo: Ilma waarii keessa yookaan galgala naannoo sa'aa tokkoo dhalate maqaa kana itti moggaasu. Kunis yeroo inni itti dhalate kana yaadachuuf jecha maqaan kun moggaafamaaf.

Ayyaanee: Ilma guyyaa ayyaana tokko ayyaaneffatan dhalatetti moggaafama. Ilmi kun carra-qabeessa jechuuf maqaan akkasii itti moggaafama.

Hurrii: Daa'ima haala qilleensa hurrii ta'e keessa dhalatetti moggaafama. Maqaan kun kan ilma dhiiraati. Innis haala yeroo daa'ima dhalatee sanaa yaadachuuf moggaafama.

4.2.6.2 Maqaa Daa'imman Durbaa

Roobee: Maqaan kun kan dubaraati. Akkuma maqaa roobaa jedhu sanaa intala yeroo waaqni roobu dhalattetti moggaafama.

Godaanna: Intala yeroo godaansa loonitiin deeman dhalatte maqaa kana itti moggaasu. Haala ishiin keessatti dhalatte kana yaadachuuf jecha maqaan kun bahaafi.

Diiree: Maqaa intala rooba diiramtuu yookaan rooba lafa barii keessa yeroo dheeraa fudhachuun ukkaamsee roobu keessa dhalattetti maqaa moggaafamuudha.

Bariitee: Intala lafa barii yookaan afaan barii dhalatte takkatti maqaa moggaafamuudha.

Guyyee/Guyyaatu/: Karraayyuun intala guyyaa walakkaa dhalatte takka maqaa guyyee yookaan guyyaatu jedhu kana itti moggaasa.

Halkoo: Jecha halkan jedhu irraa dhufe. Intala halkan walakkaa keessa dhalatteef maqaa moggaafamuudha.

Galoo/Gallee/Galgalee: Sadanuu tokkuma,jecha gallaba/galgala/ jedhu irraa argaman. Maqaa intala galgala erga aduun dhiitee booda dhalatte takkatti moggaafamuudha.

Ganamoo/Ganamee: Intala ganama dhalatetti maqaa moggaafamuudha.

Waaritee/Waarii: intala waarii naannoo sa'aa tokkootti dhalattetu maqaan kun itti moggaafama.

Ayyaantuu: Maqaan kun kan dubartiitti moggaafamu yoo ta'u guyyaa ayyaanaa kan dhalatte ta'uu ittiin yaadachuuf maqaa moggaafamuudha. Intala milkii kan carraa qabdu ta'uus ni agarsiisa.

Kamsaa: Maqaa guyyoota torbanii keessaa isa kamisa jedhurraa kan fudhatameedha. Intalti kunis guyyaa kana waan dhalatteef maqaan guyyaa kamsaa jedhu itti moggaafame.

Galme: Intala guyyaa kadhaa dhalatetti moggaafama. Kan dubartii qofatti moggaafamuudha.

4.2.6.3 Maqaalee saala lachanittuu moggaafaman

Diidoo: Ilma yookaan intala haati isaa/ishee osoo hinheerumin warra /abbaafi haadha/ ishee biratti deessetti maqaa moggaafamuudha. Ergaa diidatti dhalate/tte jedhu ittiin dabarsuuf itti baha.

Elemoo: Ilma /intala elemaa loonii yookaan yeroo elmama sa'aa isa galgalaa keessa dhalatetti maqaa moggaafamuudha. Maqaan kun saala lachiifuu moggaafamuu danda'a.

Gamoo/Galmoo: Intala/ilma guyyaa waaqaa kadhannaaf bahame dhalatte/te maqaa kanatu itti moggaafama. Galmeen garuu maqaa dubartii qofatti moggaafamuudha.

4.2.7 Moggaasa Maqaalee Abdiifi Hawwii Fuula Duraa Bu'ureeffatan

Akka yaada manguddootni yeroo marii garee xiyyeeffannoofi afgaaffii ibsanitti Oromoon aanichaa yeroo daa'immaniif maqaa baasuu kan inni bu'uraa godhatu keessaa Abdiifi Hawwii gara fuula duraatti mucaa/yyoo argataniif qabaniifi karaa mucaa isaanii kanaan hawwii ofii isaaniif qabanillee ibsuuf kana ka'uumsa godhatanii akka moggaasan dubbatu. Gama biraatiin mucaan dhalate/tte gaafa guddatte jireenya keenya jijjiiruun sadarkaa gaariin nu ga'a/geessi yaada jedhus of keessaa akka qabu yaadni manguddoota kanaa ni mul'isa. Yaada manguddoota kanaan yaada walfakkaataa, Stewart (1967:10) "Name represents ambition or hope for the child's future. In all culture parent invest their own good wish and hope when they choose the name for their good wish and hope when they choose the name for their child," jedhee ibse wajjin kan walsimu ta'ee mul'ata. Yaadni barreessaa kanaa maqaan daa'imaaf moggaafamu hawwii maatiin fuula duratti mucaa/yyoo saniif qaban ibsu akka danda'u mul'isa. Aadaa hawaasa hundaa keessatti abdiifi hawwiin maatiin ijoollee isaaf qabu maqaa filee baasu keessatti akka mul'isu namatti agarsiisa. Yaada manguddootaa kanaarraa akkuma hubatamutti aadaa Oromoo aanichaa keessatti bu'uura moggaasa maqaa daa'immanii keessaa inni tokko abdiifi hawwii gara fuula duraatti maatiin daa'ima isaaf qabu ta'a. Haala kanaan maqaan abdiifi hawwii gara fuula duraa mul'isuun moggaafaman isaan kannen ta'u.

4.2.7.1 Maqaa ilma dhiiraa

Abdii: Hawwiifi fedhii maatiin mucaa sanaa gara fuuladuraatti ilma argatan kanarraa qaban maqaa kanaan ibsachuuf itti moggaafatu.

Badhaaso: Kunis Badhaaso yeroo jedhu hawwiin inni mucaa isaaf fuula duratti qabu badhaadhuu isaa akka ta'e agarsiisa. Gara biraatiin siin waaqatu naaf kenne yaada jedhus ofkeessaa qaba.

Wayyeesso: Abdii Waaqa biraa qaban ibsachuuf maqaa kana ilmatti moggaasu. Ergan ilma kana argadhee jireenyi, yaaddoon ilma dhabuufi kophummaan na rakkisu natti wayyaa'eera. Ani kana booda wayyeessodhaan wayyaa'aan deema abdii jedhu ittiin mul'ifatu.

Dilee: Maqaa ilma dhiiraatti moggaafamuudha. Innis jecha dila yookaan waan hanga isaa guddaa ta'erraa fudhatame. Guddatee horuufi duroomu ilma sanaa yaadurraa maqaa moggaafamu akka ta'e manguddoonni ni dubbatu.

4.2.7.2 Maqaa dubaraa

Badhaatuu: Karrayyuun dubara dubartoota baay'ee booda argate Badhaatuu jedheet maqaa itti moggaasa. Baay'achuun ijoollee dubaraa kun badhaadhinas argamsiisa jedhee waan yaadufi.

Sooretti: Soorettii yoo jedhus jireenyi isaa yookaan ishii sorummaa fi qananii akka ta'u hawwuun yookaan ofiifillee abdachuun akka ta'e mul'isa.

Hawwii: Warri ijoollee dhiiraa baay'ee walitti aansee erga godhatee booda turee dubara yoo argate, maqaa ishee Hawwii jedheet itti moggaasa. Kunis waan lamaaf akka ta'e himama. Inni duraa intala tana hawwii guddaa booda waan argataniif isa kana ibsachuuf yoo ta'u inni biraa hawwiin maatiin kun intala kanaaf gara fuuladuraatti qaban waan gaarii ta'e ittiin agarsiisu.

4.2.8 Moggaasa Maqaa Maatii Dhala Dhabanii Argataniin Walqabatan

Akka manguddooliifi beektonni aanichaa yeroo marii garee xiyyeeffannoofi afgaaffii ibsanitti, aadaa Oromoo keessatti namni dhala dhabee turee yoo argate, haala keessa darbe kana moggaasa maqaa daa'immanii keessatti nicalaqisiisa. Moggaasni maqaa haala kanaan walqabsiisanii rawwatan kanneen armaan gadii ta'u.

Galatoo: warri dafee daa'ima hin argatin yookaan turee daa'ima argate maqaa daa'ima isaa Galatoo jechuun moggaasa. Kunis Waaqa ilma isaaniif kenne yeroo mara ittiin galateeffachuuf maqaa kana ilmatti baasu. Gara biraatiin irra deddeebiin daa'imti kan jalaa deebitus daa'ima booda irratti argatan maqaa isaa Galatoo jechuun moggaafatu.

Waaqoo: Ilma kadhannaa waaqatiin dhalatetu maqaan kun moggaafamaaf. Yeroon dhalannaa mucaa dulluma keessas ta'uu danda'a. Kan ilma nuuf kenne waaqa jechuudhaaf maqaa waaqoo jedhu kana itti baasu.

Jimaa: Warri maqaa kana ilmatti moggaafatus daa'ama osoo hin argatin bara dheeraa turuu irraa kan ka'e baala muka jimaa jedhamuu qabachuun ilma nuuf kenni jedhamii waaqa kadhatu. Kadhannaa haala akkasii booda ilmi yoo dhalate maqaa isaa jimaa jechuun itti moggaafatu.

Turoo: Karrayyuun ilma gaa'ela keessatti turee argate maqaa kana itti moggaafata. Turteet argamte ittiin jechuuf maqaa kana filataniifi.

Gammachuu/Gammadaa: Karrayyuun ilma turee argate tokko maqaa kana itti moggaasa. kunis keessa ofii isaa ibsuuf gammannee gammadaa ittiin jedhan. Gara biraatiin dhiira qofa baay'inaan kan argatu yoo ta'e itti gammada. Ilmaan isaa keessaa isa boodarra dhalateen gammadaa jedhee maqaa itti baasa.

Maqaaleen kanaa olii kunneen ilmaan turanii argatan miira keessa ofii ittiin ibsachuuf maqaa kanaan moggaafamu. Booda keessa si argachuu kootiin yeroo dadhabbi koo ati Olqabaa kooti, galgala keessan si argadhee ati Galgaloodha, akkan hin miidhamneef Gaaddisa naaf taata, yeroo du'a kootis na kafanta, yeroo booddeen si argadhee ati gammachiisaadha. Waaqni nayaadatee Waaqayyoodha jedha. Tureen si argadhee kanaafan Turaa jedhe, booda keessaa suuta jedhee waaqni naa kennee kanaafuu Suutuma nayaadate jechuun yaada booda keessa ilmoo argachuu sana ibsata.

4.2.9 Moggaasa Maqaa Du'a Ijoollee Duraa Booda Dhalataniin Walqabatan

Akka manguddoonni yeroo marii garee xiyyeeffannoo ibsa kennaniitti maatiin daa'imni jalaa duutee, bu'uura kanaan maqaa akka moggaasan dubbatu. Akka ibsa manguddootitti namni duuti itti deddeebite yookaan yeroo tokko jalaa duute akka aadaa Oromoo Karrayyuutti yeroo daa'ima argatu, moggaasa maqaarratti du'a ijoollee duraatiin walqabsiisee moggaasa. Kunis, Waaqni akka itti araame kan argatan kana guddisuuf, akkasumas isa yookaan ishee du'ee/duutee kan bakka bu'u ta'uu agarsiisuuf maqaa kana moggaasu. Haala kanaan maqaaleen moggaafamanis:

Jiruu: Maatii ilmaan irra deddeebiin jalaa deebitetu (du'antu) maqaa kana ilma daa'imman harkaa deebi'an booda dhalatetti moggaafata. Kunis ilma guddatee jiraatu akka ta'uuf yaadudhaan maqaa kana itti baafatu.

Bulaa: Warra daa'imti guddachuufi diddetu maqaa kana ilmti moggaafata. Manguddoon moggaasa maqaa kana irratti argamtes akkan ani umriin bule daa'imti kunis yaa bulu yookaan umrii dheeraa yaa argatu jedheet eebbisa. Maqaa isaas bulaa jedheeniira jechuun itti moggaasa. Warri mucaas waliigaluun maqicha fudhatee mirkaneessa.

Bultum: Maqaan kun warra mucaa maqaa kana moggaasu jalaa daa'imti kan harkaa deebite ta'uu agarsiisa. Inni booda argame kun akka guddatuuf fedhuudhaan maqaa bultum jedhu kana itti baafatu. Akkasumas warri dafee ilma hin argatiniis daa'ima isaaniitti maqaa kana moggaasa jedhama.

Tufaa: Warra daa'imti dhalatte jalaa deebite yookaan duutetu maqaa kana ilma isaanitti moggaafata. Kan guddatu nuuf kenniif jecha erga gara Waaqaatti kadhannaa taasisanii booda ilma kan argatan waan ta'eef waaqatu tufee nuuf kenne jechuuf maqaa isaa Tufaa jedhanii itti baafatan.

Maqaaleen armaan olii kun yeroo duuti ijoollee maatii tokko mudatu kan moggaafaman ta'u. Akka yaada manguddootaatti waaqayyo daa'ima kenneef bakka isa du'ee bu'ee akka guddatu, bulan, jiraatan akka ta'an hawwiifi kadhannaa taasisuun argachuu isaa ibsachuuf haala kanaan moggaasa maqaa keessatti akka ibsatu mirkaneessu. Dimshaashumatti, aadaa Oromoo aanichaa keessatti bu'uura moggaasa maqaa daa'immanii keessaa inni tokko du'a daa'immanii booda ilmoo argachuun walqabsiisuun kan moggaafamu ta'uu isaa agarsiisa.

4.2.10 Moggaasa Maqaa Bifa Bu'uura Godhachuun Moggaafaman

Yeroo marii gareefi afgaaffii manguddootaafi beektotaa yaadni argame akka ibsutti bifaafi hanga qaama daa'ima dhalate/tte sanaatin, midhagina yookaan fokkisumma walqabatee maqaan moggaafamu akka jiru himu. Haaluma kanaan bifaafi hanga qaamaa daa'ima ibsuuf maqaaleen moggaafaman armaan gadiitti ta'aniiru.

4.2.10.1. Maqaa dhiiraa

Diimaa: Maqaa seeraa kan barcumrra taa’amee moggaafamu miti. Ilma dhiiraa diimina qaaamaa ilaaluun maqaa moggaafameedha.

Gurraacha: Gurraacha’uu bifa ilma isaanii ilaaludhaan maqaa moggaafamudha malee maqaa seeraa miti. Gurraacha kiyya osoo jaalala isaanii ibsatan maqaa dhaabbataa ta’ee waliin guddata, ittiin beekama jechuudha.

Kuubaa: Diimina ilma isaanii lammii warra alaa kan Kuubaa jedhamaniin walfakkata jechuun maqaa kanaan waamu. Maqaan kunis osuma diimina mucaa kanaa jeju maqaa seeraan moggaafameef sana moo’ee irratti hafa.

Shaaluu: Kunis maqaa diimina qaama mucaa kan ibsuudha. Osoo shaalloo kiyya jedhanii jaalala mucaaf qaban ibsatan maqaan isaa shaaluu ta’ee hafa.

Shugguxee: Shugguxiin meeshaa waraanaati. Amala abbaatti siquu daa’ima sanaa irraa kan ka’e abbaan daa’ima kanaa osuma ofitti qabee hammachuun shugguxii koo jedhunii maqaan mucaa sanaa shugguxee ta’ee hafa. Maqaa jaalalaaf ittiin waaman kanatu maqaa seeraa caalee argamuun kan yeroo mucaan guddates ittiin waamamu ta’e hafa.

Dinkii: Abbaa mucaatu dinkii kiyya jechuun osoo waamu maqaa mucaa ta’ee hafa malee maqaa seeraa miti. Kana jechuun kan akka kiyyaa yookaan fakkaataa koo jechuudha.

4.2.10.2 Maqaa dubaraa

Adii: Diimina bifa daa’ima yookaan intala sanaa ilaaluun maqaa moggaafameedha. Akka aadaa karrayyuutti maqaa dubaraa moggaasuuf akka kan dhiiraa barcumarra taa’anii seera moggaasa maqaatiif barbaachisu guutuun hin eegamu. Haadhuma intalaatu maqaa itti tolu itti moggaafata.

Adilee: Adileenis diiminuma intala sanaa irraa kan moggaafameedha. Isheen kun garmalee diimtuu ta’uu ishee agarsiisa.

Walumaagalatti yoo ilaallu akka aadaa hawaasa Oromoo aanichaatti midhaginni yookaan fokkisumman daa'immanii bu'uura moggaasa maqaa akka ta'an hubachuun danda'ameera.

4.2.11 Moggaasa Maqaa Amala Daa'ima Sanaa Bu'ureeffachuun Moggaafaman

Yaada manguddooliifi beektota aanichaarraa argameen bu'uurri moggaasa maqaa inni biroon amala daa'ima dhalatee/ttee sanaa bu'uura godhachuun akka moggaafamu ibsu. Haaluma kanaan haala amala daa'ima sanaa bu'ureeffachuun maqaalee moggaafaman akka armaan gadiitti tarreeffamaniiru.

Buubaa: Maqaan kun maqaa seeraan taa'amee moggaafamu miti. Ilmi maqaan moggaafamuuf daa'ima yeroo jilbaan daa'imutti mi'a manaa waliin dhahee caccabsu, kan didaa ta'e, kan boyyee hinadabanne yookaan kan oo'ee boo'uufi warra rakkisuudha. Amala isaa kanarraa ka'uun buubaa jedhanii waamu. Maqaan isaa inni seeraan moggaafameef hafeet buubaan kun bakka bu'ee maqaa dhaabbataa ta'ee irratti hafa.

Gashee: Abbaafi haati daa'ima isaanii waan jaalataniif waanuma jaalala isaanii ittiin ibsachuu barbaadaniin waamu. Maqaan gashee jedhu kunis maqaa seeraa miti. Amalaafi haala daa'ima sanaa bu'uura godhachuun kan moggaafamuudha. Daa'imti maqaa kanaan hafu yeroo xinummaa isaatti waanuma arge mara guuree kan ofirra kaa'u yookaan kan uffatu yoo ta'eedha. Egaa haaluma isaa kana ilaaludhaan maqaa duraa kan seeraan moggaafameef sana dhiisudhaan isa kanaan waamuu jalqabu, maqichis kanuma isaa ta'ee hafa jechaadha.

Bashaaree: Maqaa jaalalaati. Bareedaa kiyya jechuudha. Maqaan kunis kan seeraan moggaafamu miti; maqaa seeraa booda dhufuun kan maqaa seeraa sana gachisiisudha.

Saaroo: Daa'ima waanuma argite hunda ofitti martee yookaan xaxxee ciistu saaroo jedhanii waamu. Maqaan kun kan seeraan moggaafamu miti. Garuu maqaa seeraan moggaafame caalaa beekamuun maqaa daa'ima sanaa ta'ee hafa.

Bajjuuree: Daa'ima amumaa amma kufee ka'uudha. Haala isaa kanarraa ka'uudhaan maqaan bajjuuree jedhu itti baha. Maqaan kun maqaa seera moggaasa maqaatiin itti bahe miti; garuu maqaa dhaabbataa daa'imti sun ittiin beekamtu kan yeroo nama guddaas ta'ee hafa.

Diigalaa: Ijoollee homaa hinsodaanne kan bakka agarte bultu yookaan diida galtuudha. Amaluma daa'ima kanaa irraa ka'uun diigalaa jedhanii waamu malee maqaa seeraa miti. Daa'imti sun erga guddateen boodas akka maqaa seeraatti ittiin waamama.

Cirrii: Maqaan cirrii jedhu kun gochaa daa'ima kanaa kan agarsiisuudha. Amalli isaa akkuma sinbira cirrii jedhamtuu utaalee kan mataa namaa gubbaa bahu ta'uu isaa ibsuufi. Maqaan kun kan seeraan moggaafamu osoo hin taane guddina keessa itti bahee maqaa seeraa bakka bu'eedha.

Dimshaashumatti, Oromoon aanichaa amala daa'imman qaban bu'ureeffachuun maqaa sirna moggaasa maqaatiin baheef osoo jiru jecha amala daa'ima sanaa ibsa jedhaniin waamu. Innis maqaa ta'ee akka mucaan sun ittiin beekamee waamamu ta'a.

4.2.12 Maqaalee Guddina Yookaan Xiqqeenya Qaamaan Walqabsiisuun Moggaafaman

Akka manguddoo Waariyoo Roobaa Waxabajjii 17, 2010 ALI jedhaniifi ragaan beektota irraa argame ibsutti, maqaan jaalala ibsachuuf daa'imatti moggaafamu tokko tokko guddinaafi xiqqeenya qaama daa'imni sun yeroo dhalattufi sana booda qabdu bu'uura godhachuun akka ta'e agarsiisa. Kunis kan beekamuun guddaa yookaan xiqqaa ta'uu ilaaluun maqaa seeraan moggaafameen alatti kan dabalataan itti bahu ta'uu isaati.

Abbulloo: Maqaan kun daa'ima bosoqqee ta'e yookaan kan qaamni isaa furdaa ta'etti maqaa bahuudha. Maqaan kunis maqaa seeraan moggaafame dhaalee argamuun yeroo daa'imni guddates kan ittiin waamamu ta'a.

Baantee: Daa'ima gabaabaa ta'etti maqaa moggaafamuudha. Maqaan kun kan jaalalaaati malee kan seeraan barcumarra taa'anii moggaasan miti.

Dheeraa: Dheerina qaama daa'ima sanaa ilaaluun maqaa bahuudha. Maqaan kun kan seeraan moggaafamu miti.

Bakoo: Daa'ima gurra babal'atuun bakoo jedhanii waamu. Warri mucaa kanaa osoo gurra isaa laalanii bakoo kiyya jedhan maqaan seeraan itti mogga'e dagatemee inni kun dhaabbataa ta'ee hafa.

Gurroo: Gurroonis bakoodhaan walfakkaata. Maqaa seeraan barcamarra taa'amee moggaafamu miti.

Matoo: Jecha mataa jedhu irraa dhufe. Daa'ima mataa guddatuun matoo jedhanii waamu. Haala kanaan osoo waamanu maqaan seeraan alaa kun maqaa ta'ee irratti hafa.

Diingoo: Maqaa jaalalaa kan haati mucaa ilma ishee isa mataa guddatutti baastudha. Maqaan seeraan alaa kun maqaa seeraan moggaafame caalaa beekamudhaan maqaa mucaa sanaa ta'ee hafa.

Takiilii: Daa'ima qaamni qal'aa ta'een takiilii jedhanii waaman. Maqaan seeraan alaa kun isa seeraan mooggaafame dagachiisee yemmuu maqaa mucaa ta'u agarra.

Qal'aa: Akkuma jecha kanarraa hubannu qal'ina qaama mucaa irraa kan ka'e itti baha. Kunis jaalala daa'ima isaanitiif qaban ibsachuuf osoo haala kanaan waaman maqaan seeraan alaa kun kan ilmi sun ittiin beekamu ta'a.

Quluu: Maqaa jaalalaa ilma dhiiraatti bahuudha. Argamni maqaa kanaa meeshaa aadaa kan buna ittiin dhuguuf tajaajiluudha. Qaama mucaa sanaa ilaaluun maqaan seeraan alaa kun itti bahee hafa.

Walumaa galatti ibsa manguddoorraa akka hubatamutti, maqaan daa'immanii tokko tokko maatiin jaalala ibsachuuf jecha maqaa seeraan maaggaafamefiin alaan osoo waamanii wanti ittiin waaman sun irratti hafee maqaa mucaa sanaa ta'a jechuudha. Kunis guddina yookaan xiqqina qaama mucaa sanaa bu'uura godhatee kan moggaafamu akka ta'e agarsiisa.

4.3 Qooda Fudhattoota Moggaasa Maqaa Ilma Gudeedaa

Akka aadaa moggaasa maqaa ilmaan karrayyuutti qaamoleen dhiyeenyaan qooda fudhatan jiru. Kana ilaalchisee, “Moggaasa maqaa daa’immanii keessatti eenyutu qooda fudhata?” gaaffii jedhuuf, manguddoonni karrayyuu akka yaada itti kennan ta’eera. Haaluma kanaan manguddoota keessaa Obbo Bashaa Waaqoo Waxabajjii 28,2010 deebii yoo kennan moggaasa maqaa ilmaan isaanitiif qooda guddaa kan qaban maatii daa’ima maqaan moggaafamuuf sanaa ta’uu, “Ilma jiru hin badu maqaan abbaa”, jedha karrayyuun jechuudhaan mammaaksaan mul’isan. Kana jechuun isaanii abbaan yoo du’ellee maqaa abbaa isaa sana ilma angafaatti dabarsanii moggaasuun akka maqaan abbaa sun hin irraaffatamne gochuun danda’amu ibsuudhaafi. Manguddoo Haaji Muussaa Gurroo Caamsaa 19, 2010 ALI yoo ibsan, “Aadaa moggaasa maqaa ilma karrayyuu irratti maatiifi ollaatu argama; galgala guyyaa moggaasa maqaa ilma sanaa dhodhoobbootu dhaabbata” jedhu. Akka yaada manguddoo kanaatti moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu kanarratti maatii, firri dhiyoofi fagoo akkasumas ollaan kan hirmaatan yoo ta’u, sirnicha raawwachiisuuf hundi isaanii gahee mataa mataa isaanii qabu. Dubartoonni ollaa guyyaa moggaasa maqaa ilma sanaa dhodhoobboo midhaan garbuu irraa akaawanii tumuun qopheessaa oolu. Galgala sana qophii dhodhoobboo dhiyaate irratti abbaan ilma isaatti maqaa moggaafachuuf qabatee taa’a. Firriifi ollaan affeerames iddoo isaanii qabatanii sirnicha tumsu. Akaakayyuun daa’ima sanaa lubbuun yoo jiraate isatu moggaasa. Inni kan hinjirre taanan abbumatu maqaa daa’imatti moggaafamu sana lallabee dhageessisa. Hirmaattonni hafan hundi dhaggeeffachuun jalaa qabu. Erga maqaa moggaafamee booda dhodhoobboo dhadhaadhan jiidhe abbaafi haadha mucaatiin dhadhammiin isaa jalqabama. Kana booda himaattoonni marti nidhandhamu. Dhurratti sirnichi eebba manguddootiin goalaba. Maqaa ilma isaa moggaasurratti murteessaan abbaa mucaati. Haata’u malee hirmaattonni sirna moggaasa maqaa kanaa haadha mucaa, akaakayyuu, akkaawoo, manguddoota fi ollaan eeru kennuu danda’u.

Fakkii 5

Suuraa Obbo Bashaa yeroo qorataadhaaf odeeffannoo kannan agarsiisu

Fakkoommii wantoota raawwii sirna moggaasa maqaa ilmaa irratti barbaachisan:

Akaawwii garbuu, firii odaa, hiddii looniifi harooressadha.

Wantootni kunniin tajaajila akkamiitiif akka barbaachisan manguddoon yemmuu himan akkanatti ibsu.

Akaawwii Garbuu: garbuun angafa midhaanii kan yeroo barbaachisaatti galaa ta'uun faayidaa guddaa kennuudha. Sirna kanarrattis akaawwiin garbuu ni barbaachisa. Haalli qophii isaas qaamni midhaanichaa akka hin gubannetti akaawwamee qolli isaa osoo gutumatti irraa hin luqqa'in mooyyetti tumama. Kana booda dhadhaa baqsaadhaan jiidhee sirnicharratti nyaataaf dhiiyaata. Gubachuu dhabuun qolasaa kunis mucaa maqaan itti moggaafamuun walitti dhufeenya qaba. Akkaataan walitti dhufeenyaa isaaniis mucaan kun yeroo guddatu akkuma daa'ima kamiituu balleessuun isaa hinoolu. Yeroo balleessee adabamu adabbii isa hin miineen ta'uu akka qabu kan agarsiisudha. Yaada manguddoo Boruu Dadhaachoo Ebla 2, 2010 ALI kennaniidha.

Firii Odaa: Firiin kun biqilee muka muka odaa gaaddisa qabu ta'a. Mucaan kunis yeroo guddatetti sanyii lammiidhaaf gaaddisa ta'uu danda'uu isaat agarsiisa. Nama nama gorsu, kan irraa baratanii yaada isaatti quufan ta'u yaadaniit qopheesu.

Hiddii /hiddii loonii/: Akka yaada manguddoo kanaatti, karrayyuu biratti hiddiin loonii fakkeeffama. Ilmi maqaan itti moggaafamu kunis yeroo guddatu nama soorressa akka ta'uuf hawwii qaban ittiin agarsiifachuuf sirnicharratti dhiiyaata.

Harooressa: Obbo Taakkalaa Damisse Ebla 10, 2010 ALI wantoota kanaa olii kanneen bifuma walfakkaatuun ibsuun; itti aansuun barbaachisummaa mukni harooressaa sirna moggaasa maqaatiif qabu akanatti kaa'u. Harooressi muka uleen isaa salphaatti hin cabneedha. Mukti kun jabina mucaa maqaan itti moggaafamu sanaa agarsiisa. Mukni harooressaa jabaa kan akka salphaatti hin cabneedha. Mucaan kunis jabaa goota, kan diina qolatu ta'uu danda'u isaa agarsiisuuf sirna kana irratti barbaachisa.

Qorataa aadaa kan ta'e Obboo Qumbii Ida'oo afgaaffii dhiyaateef irratti Amajjii 26, 2010 ALI yaada akkas jedhu kenneera, "Ilmi yoo dhalatu battaluma sanatti dubartiin karrayyuu si'a shan ililchuudhaan kan dhalate dhiira ta'uu isaa aaga himti. Ilmi gudeedaa dhalatee gaafa guyyaa afraffaa isaatti sirni moggaasa maqaa qophaa'ee moggaasni raawwatama." Bifa kanaan kan maqaan itti hin moggaafamne yoo ta'e, hawaasa biratti hiika gara biraatu itti kennama. Kunis abbaan mucaa kanaa ilma kana kan isaa ta'uu hin fudhanne; nama biraatu niiti isaa irraa dhalfate yookaan daa'imti kun diqaalaa dhalate jedheet fudhata. Kun immoo hamilee abbaa mucaa sanaa waan miidhuuf abbaan mucaa kunis aadaa hawaasa kanaa keessa hamilee guutuu ta'een jiraachuuf sirna moggaasa maqaa ilma isaa kana ifatti ollaafi fira isaa wajjin ni kabajuufi. Abbaan mucaa yoo biyya hin jiraanne yookaan yoo du'e, obboleessa abbaatu akka maqaan ilma sanaa moggaafamu taasisa. Yoo abbaan mucaa sanaa kan du'e ta'ee, obboleessas kan hinqabaanne ta'e immoo obboleessa haadhaatu maqaa itti moggaasisa. Gosti mucaa kanaatiis gara gosa haadhaatti jijjiirama yaada jedhu ibsa ogeessa kanaa irraa hubachuun danda'ameera.

Gara biraatiin Obbo Fantoo Gashee waxabajjii 24, 2010 ALI akkas jedhu, "wantoota barbaachisan dhiyeessuun hirmaattoonni hundi iddoo isaaniif malu taa'uun moggaasni maqaa ni taasifama." Kana jechuun guyyaa moggaasa maqaa ilma gudeedaa wantoonni moggaasaaf barbaachisan hanga argaman erga qophaa'anii booda ollaafi firri dhiyeenyaafi fageenya irraa dhufe simatamee mana keessatti teessuma qabatu. Itti aansudhaan maqaa ilma gudeedaa kana moggaasutu itti aana. Abbaan mucaa isaa kan maqaan itti bahu kana gudeeda mirgaa irratti qabatee boroo barcuma irra taa'a. Haati mucaas gara harka mirgaa abbaa manaa isheetiin taa'udhaan jaalalaafi ulfina maatii keessatti qabdu mul'isaa moggaasni maqaa kun raawwatama. Abbaan ilma qabatee booroo taa'un isaa kunis ilmi kan biyyaati; biyya bulcha ergaa jedhu dabarsa. Ilma gudeedaa moggaasuuf xiyyeeffannaa addaatu taasifamaa. Xiyyeeffannaan moggaasa maqaa ilma gudeedaatiif taasifamu kan ilma waraan agabsaa fi warra kaan kan caaluudha. Maqaa mucaa ilma gudeedaa kana moggaasuuf gahee guddaa kan qabu abbaa mucaati. Eeruu maqaa mucaa kanaa kennuu irratti garuu kan hirmaachuu danda'an haadha mucaafi manguddoota sirnicharratti affeeramaniidha. Haata'u malee yeroo baay'ee maqaan ragga'ee fudhatama argatu kan abbaan mucaa moggaasudha.

Manguddoo Jiloo Gobbuu Waxabajjii 10, 2010 ALI yoo yaada kannan “Ijoolleen maqaan isaanii eeruu moggaatiif dhiyaatan hundi isaanii haadhaafi abbaan kan irraa hindu’in ta’uu akka qabu ibsu.” Kunis kan ittiin beekamu ijoolleen kunniin hundi isaanii ijoollee olla kan abbaafi haati isaanii jiraachuun beekamaniidha. Asirratti milkii maqaatis laallachuun jiraachuu isaa agarra. Sirni moggaasa maqaa ilma Hawaas Fantaallee yemmuu raawwatamu suuraa kanaa gadii irraa arguun ni danda’ama.

Fakkii 6

Moggaasa maqaa ilma Hawaas Fantaallee

Ilma dhalatetti maqaan yeroo moggaafamu haala hirmaattonni qooda itti fudhatan akkasitti waljalaa qabuudhaan sagaleedhaan dhageessisaa mirkaneessu.

Abbaa - maqaan moggaa waaqaa lafaa dhagayaa dhaggeeffadhaa

Hirmaattota - Yee dhageenye dhaggeeffanne.

Abbaa - Mucaa dhalate **'Boosat Ababaafaa'** jennaa dhagayaa dhaggeeffadhaa.

Hirmaattota - Yee dhageenye dhaggeeffanne.

Abbaa - Mucaa dhalate **'Boosat Jiloofaa'** jennaa dhagayaa dhaggeeffadhaa.

Hirmaattota - Yee dhageenye dhaggeeffanne.

Abbaa - Mucaa dhalate **'Boosat Bulgaaffaa'** jennaa dhagayaa dhaggeeffadhaa.

Hirmaattota - Yee dhageenye dhaggeeffanne.

Abbaa - Mucaa dhalate **'Boruu Hawaas'** jennaan dhagayaa dhaggeeffadhaa.

Hirmaattota - Yee har'a irraa eegalee 'Boruu' jennee yaamna.

Afoolli kun kan fudhatame sirna moggaasa maqaa ilma Obboo Hawaas Fantaallerratti yeroo daawwannaan taasifamettidha.

Obbo Qumbii Ida'oo Ebla 4, 2010 ALI akkas jedha, “Karrayyuun yeroo maqaa moggaasu maqaa ilma sanaa waaqas lafas akka dhageessisuu qabu aadaan ni dirqisiisti.” Kana jechuun ilma dhalate kana waaqatu kenne waan ta'eef maqaa daa'ima kanaa dhagahu qaba jedhameet amanama. Laftis ilma irra jiraachuuf itti dhufe kana maqaa isaa dhagahuu qabdi jedhu. Afoola kanaa olii kana waljalaa qabuun moggaasa maqaa ilmaa kanaa waldhageessisuun sirnichi raawwatama. Kan biraa maqaan mucaatti moggaafamu tokko filannoo maqaa ijoollee sadii waliin akka dhiyaatu maqoota akka moggaatti Boruu Hawaasiif jalqaba irratti dhiyaatan irraa argina. Kanas kan agarru maqaan abbaa, isaan warra filannoof dhiyaatanii maxxantuu ‘-faa’ dabalachuudhaan dhiyaataniiru. Hirmaattoonni maqaa moggaafamu kana xiyyeeffaanna akka itti laatan dhaggeeffadhaa jedhamuudhaan hubachiifamu. Dhuma irrattis guyyaa sanaa eegalee maqaan mucaan kun ittiin waamamu Boruu Hawaas Fantaallee ta'uu baranii gargar bahuu jechuudha.

Maqaan mucaatti erga moggaafamee booda manguddoon ni eebbisu. Qabiyyeen eebba il ma gudeedaa maqaan itti moggaafamees kana fakkaata.

Ilmi moggaasne biyyaa yaatolu, yaabulu.

Kan aayya aabba jedhu yaa ta'u.

Kan aayya aabba jedheen yaa bulu.

Ilmi gudeedaa maqaan itti moggaafamu tokko angafaa yoo ta'e maqaan isaa maqaa akaakayyuutti yookaan abbaa abbaa mucaatti moggaafama. Kan lammaffaa irratti dhalate dhiira yoo ta'e obboleessa abbaatti, kan sadaffaas dhiira kan ta'u yoo ta'e, obboleessa akaakayyuutti moggaafama. Mucaan maqaan itti moggaafame kun Hawaas Fantaalleetif ilma lammaffaadha. Kanaafuu maqaa obboleessa abbaa mucaa kan Boruu jedhamutu itti moggaafame.

Akka manguddoo Jiloo Gobbuu Wax. 10, 2010 ALI ibsanitti “Intalli durba sirna moggaasa maqaa dhodhoobboon dhaabatuuf hinqabdu; daa’imti dubaraa harkuma abbaafi haadhaatti maqaan itti moggaafama.” Yaada manguddoo kanarraa akka hubatamutti sirni moggaasa maqaa dubartiidhaaf hin qophaa’u. Moggaasni maqaa ishees haalafi yeroo irratti hundaa’un raawwatama. Fakkeenyaaf ganama yoo dhalatte bariitee, guyyaa yoo dhalatte immoo guyyee...jechuun maqaan bahaaf. Intalti dubaraa gara maqaa sanyii haadha isheetti moggaafamti. Intalli angafaa maqaa akkawoo yookaan haadha haadhaatti moggaafamti. Isheen lammaffaa irratti dhalatte obboleetti akkawootti; kan sadaffaa immoo maqaa obboleettii haadhatti moggaafamti. Kanaafuu, ijoolleen dubaraa moggaasa maqaa kan dhaaltu sanyii gara haadhaa irraa ta’uu agarra

5.1 Cuunfaa

Qorannoon kun xiinxala mogaasa maqaa daa'imman irratti kan gaggeefame yoo ta'u, qorannoo kanas daangeessuufi qabatamaa taasisuun waan barbaachisuuf qorataan haala qabatamaa Oromoo karrayyuu Aanaa Fantaalleerratti xiyyeefachuun, qoratee dhiyeessera. Qorannichis “Xiinxala Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuuu ” mata duree jedhu kan bu'ureeffate yoo ta'u moggaasni maqaa kun akkaataa itti rawwataa ture adda baasuuf, odeeffannoo manguddooliifi beektotarraa argame xiinxaluun hiikni akka itti kennamu ta'eera. Haaluma kanaan ragaan funaaname akkaataan itti hiikamaniifi qaacceffaman boqonnaa araffaa keessatti tokko tokkoon taa'ee jira.

Qorannoo kana gaggeessun, kaayyoo qorannichaa akka galma ga'uuf qorataan mala qorannoo “Akkamtaa” jedhamu kan fayyadame yoo ta'u, iddattoo filachuurratti akaakuu idaatteessuu miti-carraa keessaa iddattessuu “Akkaayyoo” fayyadamuun, manguddooliifi beektota aanicha keessatti moggaasa maqaarratti hubannoo gahaa qabu jedhee itti amane waajjira Aadaafi Turizimii aanichaa waliin ta'uun filachuun karaa afgaffiifi marii garee xiyyeeffannoo erga gaaffiin gama qorataatiin dhiyaatee booda deebii manguddooliifi beektonni kennan bu'ureeffachuun, akkasumas daawwannaan ragaan argame kun akka hiikamee, ibsi itti kennameefi xiinxalamee dhiyaatu ta'eera. Akkaataa qorannoo kanaatiin aadaa Oromoon aanichaa qabu keessaa tokko, aadaa moggaasa maqaa ilmaan isaa akka ta'e kan adda bahe yoo ta'u, gama akaakuu moggaasa maqaa daa'immaniin sabicha biratti dura beekamu akaakuun afur jiraachuun hubatameera. Booda garuu gama amantii dhiibbaa gaggeefameen maqaan moggaafaman kan Afaan Oromootiin hintaane nijiru. Fakeenyaaf: Mahaammad, Baqqallaa, Huseen, Faaxee, Faaxumaa, Kadiijaafi kan kana fakkaatan moggaagamaa akka jiran hubatameera.

Akaakuun moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu afran kunis: moggaasa maqaa ilma gudeedaa, ilma waraan agamsaa, ilma barcumaafi ilma mixiii jedhamuun kan gaggeeffamu akka ta'e agarsiisa. Haaluma kanaan, moggaasa maqaa aanicha keessa tureefi yaadni hayyoonni moggaasa maqaarratti ibsan qorannoo kana keessatti akka xiinxalaman kan ta'e yoo ta'u baay'een isaanii kan walsiman ta'anii mul'atu. Gama biraan, moggaasa maqaa gaggeeffamuu keessatti eenyuu akka qooda fudhatuufi bu'uurri

moggaasa maqaa daa'immanii maal akka ta'an qorannoo kana keessatti adda bahe xiinxalamuun taa'eera. Kanaafis ragaan manguddoolii, beektotaafi hojjataa Wajjira Aadaafi Turiizimii aanichaarraa bifa sagalee, vidiyoofi suuraan akka waraabamee hiikamuufi ibsamu godhameera. Haaluma kanaan hawaasni Oromoo aanichaa yeroo daa'immaniif maqaa moggaasu kan qooda fudhatu, maatii uumamaan daa'ima argate, gosaafi maatii guddifate akka ta'aniifi inni maatiin gaggeeffamu kun baay'inaan dhalatee gaafa guyyaa afur guutu akka raawwatuudha. Kunis bakka maatiifi ollaan argamanitti yoo akaakayyuun jiraate dursi moggaasuu akka kennamuuf; yoo hinjiraanne abbaafi haatii akka qooda fudhatan agarsiisa. Bu'uura moggaasa maqaa daa'immanii gaggeeffamuu ilaalchisuun Oromoon aanichaa yeroo maqaa moggaasu, maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa yeroo waliin walqabatuu, maqaa abdiifi hawwii fulduraa, maqaa dhala dhabanii turmaata booda argachuu, guddinaafi xiqqaachuu qaama daa'ima, du'a ijoollee dura dhalatanii booda dhalachuu, bifa daa'immaa, amala daa'ima sanaafi kan kana fakkataan bu'ureeffachuun maqaan akka moggaafamu adda ba'eera.

Akka waligalaatti yoo ilaalamu hawaasni Oromoo Karrayyuu Aanaa Fantaallee aadaa moggaasa maqaa daa'immanii boonsaa ta'e kan mataasaa akka qabuufi akkaataa moggaasa kana itti raawwatu akka qabu qorannoo kanaan adda baheera. Kanaafis waan bu'uura gadhatee moggaasa kana raawwatu akka qabu hubachuun danda'ameera.

Kanaafuu, hawaasa Oromoo Karrayyuu biratti moggaasni maqaa daa'immaniif keennamu, daa'ima sana ittiin waamuf qofa osoo hintaane ibsituu mallattoo eenyummaa sabichaa, abbaammaa qabeenya uumamaa kan akka lafaa, tulluu fi lagaa iddoo jiraatan sanaa ta'uu isaanii hubatamee, kunis eegamuufi jajjabaachuu akka qabu mul'isa

5.2 Goolaba

Qorannoo kana keessatti odeeffanoo manguddooliifi beektota biraa funaaname xiinxalamuun hiiknii itti kennameera. Xiinxalliifi hiikni ragaa argamee kun kaayyoo qorannichaarratti hundaa'uun yaada goolabaarra ga'ameera. Kunis qorannoo kana keessatti akka argannoo qorannichaatti akka taa'u ta'eera. Haaluma kana bu'uureeffachuun xiinxalliifi hiikni ragaalee qorannoo kanaa qabxiiwwan armaan gadii qorannoo kanaan ifa ta'aniiru. Hawaasni Oromoo Karrayyuu akkaataa moggaasa maqaa daa'immanii itti raawwatu deensa mataasaa kan qabuufi aadaa moggaasa maqaa

qabaachuun isaa adda baheera. Akka Oromoo Karrayyuutti akaakuun moggaasa maqaa ilma gudeedaa, ilma waraan agabsaa, ilma barcumaafi ilma mixii jedhamuun gaggeeffamu, akaakun afran kun hojiirra oolaa akka turan taa'era. Akaakuu moggaasa maqaa aanicha keessa turan keessaa waraan agabsi sadarkaa dagatamuurra kan jiran yoo ta'u moggasni maqaa warri hafan sadarkaa wayyoo qaburra akka jiru mul'isa. Moggaasni maqaa ilma gudeedaa yookaan kan maatiin gaggeeffamu baay'inaan daa'imti dhalate sun gaafa guyyaa afur guutu bakka ollaafi maatiin jiranitti akkaataa itti raawwatu kan qabu ta'uu hubachuun danda'ameera. Hawaasni aanichaa moggaasa maqaa daa'immanii maatiin gaggeeffamu keessatti kan bu'uura godhatu: maqaa lafaa, maqaa tulluu, maqaa yeroo waliin walqabatuu, maqaa abdiifi hawwii fulduraa, maqaa dhala dhabanii turmaata booda argachuu, guddinaafi xiqqaachuu qaama daa'ima, du'a ijoollee dura dhalatanii booda dhalachuu, bifa daa'immanii, amala daa'ima sanaafi kan kana fakkataan bu'ureeffachuun maqaan akka moggaafamu hubatamuun danda'ameera.

5.3 Yaboo

Qorannoo kana keessatti xiinxala moggaasa maqaa ilmaan Karrayyuu irratti taasifamee dhumarratti cuunfamee taa'era. Bu'aa xiinxala kanaatiin moggaasni maqaa daa'imman aanichaa akkaataa itti raawwatu, akaakuu moggaasa maqaa, moggaasuu kana keessatti eenyu akka qooda fudhatu, bu'uurri moggaasa maqaa maal maal akka ta'an goolaba keessatti caqafamaniiru. Kaayyoo qorannoo aadaa keessaa tokko hanqina yookaan rakkoo tokko arguufi rakkinichaaf waan akka argannootti bira gahe ifatti baasuudha. Haaluma kanaan qabxiiwwan akka argannoo qorannichaatti bira gahaman armaan gadditti tarreefamaniiru: Akaakuu moggaasa maqaa daa'immanii aanicha keessa turan keessaa kan moggaasni maqaa ilma gudeedaa, ilma barcumaafi ilma mixii dhaloota haaraa kanaan beekamurratti sadarkaa wayyoo qaburra jiraatullee moggaasni maqaa ilma waraan agabsaa dagatamaa kan dhufe waan jiruuf Waajjirri Aadaafi Turizimii sadarkaa adda addaarra jiruufi Bulchinsi Aanaa Fantaallee tumsa barbaachisu gama aadaa moggaasa maqaa cimsuun haala danda'amurratti hubannoo barbaachisaa hawaasaaf kennuun akka turuufi cimee dhaloota dhufuuf darbu akka danda'uuf bifa barreeffamaan yookaan vidiyootiin utuu taa'ee gaariidha. Bu'uurri moggaasa maqaa daa'immanii aanichi qabu kun Wajjira Aadaaf Turizimii, Bulchiinsa Aanaafi dhimmamtoota waliin ta'uun bifa barreeffamaan walitti qabamee akka dhaloota haaraa qaqqabu utuu ta'ee dansaadha.

Hawaasni Oromoo aanicha keessa jiru, maqaan ittiin waamamuu yookaan waamuu bira darbee mul'istuu eenyummaa aadaa saba isaa ta'uu akka hubatee cimsee qabuuf, qaamni hubanna qabu hundi carraa argateen jechuun barreessuun, yeroo walqunnamtii adda addaafi kanaaf kana kan fakkaatanitti gargaaramuun hawaasicha qabsiisuu keessatti utuu gahee isaa bahee gaarii ta'a.

Qaamni hawaasaa hinhubanne hubatee aadaafii duudhaa isaa amma harkaa qabuufi dagatame jajjabeessee dhaloota haaraaf akka dabarsu osoo ta'ee bayyeessa. Dhibbaa amantiifi ammayyuummaatiin raawwatameen moggaasa maqaalee jijjiiraman adda bahanii osoo barreeffamanii irratti hojjatamee. Maqaan jijjiramuun eenyummaa, aadaafi duudhaa jijjiiruu waan ta'eef, sababa qaroominaafi teeknoolojiitiin moggaasni maqaa akka hinjijjiiramne hawaasni akka eeggatu hubannaan osoo laatamee.

WABIILEE

Abdulsamad .(1994). Seerluga Afaan Oromoo. Finfinnee: Bole Printing

Addunyaa Barkeessaa .(2010). Natoo: Yaadrimee Caasluga Afaan Oromoo. Finfinnee: Mega Printing PLC

_____.(2011). Akkamtaa: Yaadrimee qorannoo hujoo. Mega Printing Plc

Blum S. .(1997). Language and Society: Naming Practice and Power of Words in China. Vol. 26 New York: Cambridge University Press

Brown K. (ed) .(2006). Encyclopedia of Language and Linguistic. (2nded) U.K: Elsevier Ltd

Crystal D .(1989). The Cambridge Encyclopedia of Language. Cambridge: Cambridge University press.

Dastaa Dassaalany.(2002).*Bu'uura Qorannoo*.Finfinnee:Dhaabbata maxxansaa Boolee.

Dunkling L. .(1977). First Names First. London: M.Dent and Sons Ltd.

Elias Bahiru .(2004). Amaharic Onomastics. A class Ethiopia, Legacy concept. Vol.I. London

Flick.Uwe .(2002).*An Introduction Qualitative Research (2nd Ed.)*.London: SAGE publisher Ltd

Geetachoo Rabiirraa .(2006). Furtuu. Finfinnee: Dhaabbata Maxxansa Kuraazii

Hanks & Hodges .(1995). A Dictionary of First name. New York: Oxford University press

Jane B. (2003). Evaluating non randomized intervention studies. Health technology: Vol. 7: No 27. Retrieved from (<http://www.hta.ac.uk> Cambridge University Press

Kotheri, C.R .(2004). Research Methodology. Methods and Techniques, 2nd (edt) India:New Age International Ltd.

- Mahamad Hassen. (1994). The Oromo of Ethiopia. A History of 1570-1860. Trenton: the Red Sea Press.
- Mulgeta Negassa. (2016). Documentation and Analysis of ‘Sera Gada’ Among Karrayyu Oromo, Academic Publishing Germany: Lambert.
- Pertman, A. .(2000). Adoption Nation: How the Adoption Revolution Is Transforming America. New York: Basic Books.
- Scott, W. and Deirdred, D. J. (2009). Research Methodology for everyday life. Sanfransisco: Jossey Bass Publisher
- Smith, E. .(1969). Theory of Name Lore. New York : Harper and Raw Publisher
- Stephens Martine, Martha C. Sims(eds).(2005). Living Folklore: Antroduction the Study of people and their Tradition. Logan Utah: Utah State University Press.
- Stewart, G. .(1967). Name of the Land. A historica Account place naming in the United States. Boston: Houston Milton Company
- Taffarrii Ayyaanaa .(1998). Caasluga Afaan Oromoo. Finfinnee: Aster Nega publisher
- Wadaay Xaasoo. (2015). Aadaa Ganamaa. Finfinnee: Dhaabbata Labata Fantaallee
- WMQI .(1997). Macaafa Qulqulluu. Addis Ababa: Mana Maxxansa Biraanifii Salaam.
- ደስታ አማረ:: (2000):: “ በቦረና የበኩር ልጅ ስም ስያሜ በአል ኣከባበር ”:: ኣዲስ ኣበባ ዩኒቨርሲቲ፣ ኤም.ኤ
የመመረቂያ ወረቀት::

Dabalee A

Gaaffilee Afgaaffii Manguddoolii/ Jaarsolii Aanaa Fantaalleetiin Dhihaatu

Gaaffilee Afgaaffii Manguddoolii/ Jaarsolii Aanaa Fantaallee dhiyaatu Yuunivarsiitii Finfinnee, Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanotaa,Joornalizimiifi Qunnamtii, Muumme Afaan Oromoo

Hubachiisa

Kaayyoon gaaffilee kanaa Yuunivarsiitii Finfinnee sagantaa barnoota digrii lammaffaatti qorannoo “Xiinxala Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu ” jedhuuf qofa kan oolu ta’a.

Qajeelfama

Gaaffilee Armaan gadii Akkaataa Qabatamaa Aanaa kana keessa tureefi muxannoo keessan itti dabaluun akka naaf deebifan kabjaanan isin gaafadha.

1. Akaakun moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu maal fa’a?
2. Moggaasni maqaa maatiin gaggeeffamu aanicha keessa jira ? Yoo jiraate eenyutu moggaasa kana keessatti qooda fudhata
3. Sirni moggaasa maqaa daa’immaniif taasisamu aanicha keessa jiraa? Yoo jiraate akkamitti ibsama?
  - 3.1. Wantoonni barbaachisan maal fa’a?
  - 3.2. Sirna kana irratti eenyu fa’atu hirmaata?
  - 3.3. Qophiin sirna moggaasa maqaa kun daa’imman hundaafuu walfakkata moo garagara?
  - 3.4. Moggaasa maqaa booda maal jedhanii eebbisu ?
4. Maqaan mucaa ilma barcumaa isuma duraan maatiin dhale baaseen waamama moo haaratu moggaafamaaf?
5. Moggaasni maqaa daa’immanii maal bu’ureeffachuun gaggeefama?
6. Moggaasa maqaa irratti dhiibbaan gama amantaatiin mul’atu jiraa?
7. Moggaasa maqaa daa’immanii ilaalchisee waanti dabaltan yoo jiraate.

Dabalee B

Gaaffilee Afgaaffi Maree Garee Xiyyeeffanoo Manguddootaaf Dhihaatu

Gaaffilee Afgaaffi Maree Garee Xiyyeeffanoo Manguddootaaf Dhihaatu Yuunivarsiitii Finfinnee, Kolleejjii Namoomaa, Qo’annoo Afaanotaa, Joornalizimiifi Qunnamtii, Muumme Afaan Oromoo

Hubachiisa

Kaayyoon gaaffilee kanaa Yuunivarsiitii Finfinnee sagantaa barnoota digrii lammaffaatti qorannoo “Xiinxala Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu ” jedhuuf qofa kan oolu ta’a

Qajeelfama

Gaaffilee Armaan gadii Akkaataa Qabatamaa Aanaa kana keessa tureefi muxannoo keessan itti dabaluun akka naaf deebifan kabjaanan isin gaafadha.

1. Akaakuu moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu maal akka ta’an eenyutu naaf ibsa?
2. Haalli moggaasa maqaa daa’immanii Aanaa Fantaallee keessa ture maal fakkaata?
3. Moggaasa maqaa ilmaan karrayyuu keessatti eenyutu qooda fudhata?
4. Moggaasni maqaa daa’immanii maal bu’ureeffachuun moggaafama?
5. Dhiibbaan gama amantaatiin moggaasa maqaa daa’immaniirra gahe jiraa? Yoo jiraate eenyutu naaf ibsuu danda’a.
6. Moggaasa maqaa daa’immanii ilaalchisee waanti dabaltan yoo jiraate.

Dabalee C

Gaaffile Daawwannaa

T.L	Cheek Listii Daawwannaaf Qophaee Guyyaa daawwannaa	Guyyaa dawwannaa
1	wanttonni sirna moggaasa maqaa ilma gudeedaa irratti maal akka ta'an daawwachuu	04/09/2010
2	Ilma moggaafamu eessatti,eenyu hammatee akka moggaasni raawwatu daawwachuu	
3	Haala daa'imti moggaafamu itti hammatame daawwachuu	
4	Dhumaa irratti maal jedhanii eebbisuun haadhatti akka deebisan daawwachuu	

Dabalee D

Manguddootafi Qorattoota Aadaa Aanaa Fantaallee Afgaffii irratti hirmaatan

T.L	Maqaa guutuu	Umrii	Aangoo	Ganda
1	Arroollee Saaroo	72	Jaarsa beekama	Haroo Adii
2	H/Muussaa Gurroo	62	Jaarsa beekama	Gobbuu
3	Aadam Xaasoo	30	I/G W/ra Aadaafi Turizimii	Gobbuu
4	Yaasiin Amaanoo	26	Ogeessa babal'ina sona aadaa	Gobbuu
5	Dammalaash Hayluu	28	Dursaa garee mirkaneessa gahumsa dhaabbilee Aadaaf Turizimii	Gobbuu
6	Qumbii Ida'oo	30	Qorataa aadaa	Gobbuu
7	Waariyoo Roobaa	72	Jaarsa biyyaa	Baddannoota
8	Boruu Rukkeessa	65	Jaarsa beekamaa	Galchaa
9	Hawaas Gurroo	60	Jaarsa beekamaa	Haroo Qarsaa
10	Jiloo Gobbuu	81	Jaarsa beekamaa	Haroo Qarsaa
11	Boruu Daddachoo	62	Jaarsa beekamaa	Bantii
12	Fantoo Gashee	65	Jaarsa beekamaa	Xuxxuuxxii
13	Roobaa Fantaallee	59	Jaarsa biyyaa	Dhagaa hedduu
14	Taakkala Damissee	68	Jaarsa beekamaa	Gobbuu

Dabalee E

Manguddoota Karrayyuu Marii Garee Xiyyeeffannoo moggaasa maqaa irratti hirmaatan

T.L	Maqaa guutuu	Umrii	Sadarkaa barnootaa	Ganda
1	Xaddaachoo Roobaa	40	Kutaa 7	Dheebitii
2	Doobbaa Huummoo	68	-	Haroo Qarsaa
3	Burqaa Boosat	57	-	” ”
4	Bashaa Waaqoo	73	-	” ”
5	Roobaa Dallaale	46	-	” ”
6	Jiloo Addaa	65	-	” ”
7	Mahaammad Xaasoo	57	-	” ”
8	Daadhii Hawaas	42	-	” ”
9	H/ Hawaas Abboomsaa	71	-	Dheebitii
10	Boruu Xaddachoo	66	-	Galchaa
11	Boonaa Fantaallee	59	-	Qobboo
12	H/Roobaa Jiloo	60	-	Dheebitii
13	H/Roobaa Rukeessaa	67	-	Bantii
14	Saaroo Fantaallee	47	-	Bantii
15	Boruu Hawaas	58	-	Haroo Qarsaa
16	Asaboot Biiftuu	41	Kutaa 5	Galchaa

Dabalee F

Gabatee Bu'ura Moggaasa Maqaa Daa'iimmanii

T.L	Bu'ura Moggaasa Maqaa Daa'immanii	Saala	Maqaa Fakkeenyaaf dhiyaate
1	Moggaasa maqaa kan lafaan walqabatu	Dhiira	Gobbuu, Arroollee, Niinnii
2	Moggaasa maqaa kan Tulluun walqabatu	Dhiira	Fantaallee, Boosat
3	Moggaasa maqaa kan lagaan walqabatu	Dhiira	Hawaas, Bulgaa
4	Moggaasa maqaa kan maqaa mukaatiin walqabatu	Dhiira	Xaddachoo, Odaa, Leedii
5	Moggaasa maqaa kan jilaan walqabatu	Dhiira	Gadaa, Tarree
6	Moggaasa maqaa kan yeroo waliin walqabatu	Dhiira	Roobaa, Godaanaa, Boruu, Waariyoo
		Dubara	Roobee, Godaanna, Waarii
7	Moggaasa maqaa kan abdiifi hawwii fuulduraan walqabatan	Dhiira	Wayyeesso, Badhaaso
		Dubara	Hawwii, Soorettii,
8	Moggaasa maqaa maatii dhala dhabaniiargataniin walqabatu	Dhiira	Galatoo, Turoo
9	Moggaasa maqaa du'a ijoollee duraabooda dhalataniin walqabatu	Dhiira	Jiruu, Bulaa
10	Moggaasa maqaa bifa bu'ura godhachuun moggaafaman	Dhiira	Diimaa, Gurraacha
		Dubara	Adii, Adilee
11	Moggaasa maqaa amala daa'immaniitiin walqabatu	dhiira	Buubaa, Saaroo
12	Moggaasa maqaa guddina yookaan xiqqeenya qaama daa'imaatiin walqabatan	Dhiira	Abbulloo, Dheraa, Bakoo, Qal'aa

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Qorataan maqaafi mallattoon koo gaditti eerame qorannoon mata duree Xiinxala Moggaasa Maqaa Ilmaan Karrayyuu jedhuun qophaa'e kun hojii dhuunfaa koo ta'uu isaafi kana dura yuunivasitii kamittuu ittiin eebbifamuuf kan hindhiyaanne ta'uu akkasumas madda ragaa koos sirnaan wabbeeffachuu koo nan mirkaneessa.

Maqaa Qorataa_____

Mallattoo_____

Guyyaa _____

Ani Dr._____barataan kun hojiin isaa of Ittisuuf dhiyaachuu danda'uu isaa mallattoo kootiin mirkanneesseera

Maqaa Gorsaa_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____